

ΔΗΜΟΣΙΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ

(Θεμελίωσις τῆς ἐννοίας καὶ ἐξελίξεως τῆς συγχρόνου δημοκρατίας.— Τὰ σύγχρονα Συντάγματα καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ Συντάγματος).

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Κ. ΨΑΡΟΥ

IV. Ἡ συνταγματικὴ καθιέρωσις τῶν ἀρχῶν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ δικαίου καὶ ἡ ἐννοια τοῦ συνταγματικοῦ χάρτου.

19. Εἶδομεν εἰς τὰ προηγούμενα * πῶς διὰ πολυπληθῶν καὶ συστηματικῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον διατάξεων δημοσίου δικαίου ἐδημιουργήθη εἰς ὅλας τὰς χώρας καθεστῶς ἔννομον ρυθμίσεως τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ὅπερ καθορίζει καὶ ἐπιβάλλει διὰ τῶν μέσων τοῦ δημοσίου δικαίου τὴν ὑπεράνω τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων κατίσχυσιν τῶν συμφερόντων τῶν διαφόρων ὀργανωμένων ὁμάδων καὶ τοῦ συνόλου. Συνοψίζοντες νῦν τὰς γενικὰς γραμμὰς τῆς ρυθμίσεως ταύτης τῆς ἐλευθέρας ζωῆς παρατηροῦμεν ὅτι οὕτω, παραλλήλως πρὸς τὴν νομοθετικὴν καὶ ἐκτελεστικὴν λειτουργίαν τοῦ κράτους, ἐδημιουργήθη διὰ μέσου αὐτῶν, μία νέα κρατικὴ λειτουργία, ἡ οἰκονομικὴ λειτουργία. Ἀπὸ ἀπόψεως ὀργανωτικῆς ἡ λειτουργία αὕτη χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἰδιοτυπίαν οἰκονομικῶν, τεχνικῶν καὶ ἐπαγγελματικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ συνεργασίαν διὰ εἰδικῶν ὀργάνων μετὰ τῶν σχηματισμῶν τῆς ἐλευθέρας ἰδιωτικῆς οἰκονομίας. "Ὅχι μόνον ἐντὸς αὐτῆς τῆς κυβερνήσεως ἢ πλησίον ταύτης ἐδημιουργήθησαν εἰδικὰ ὄργανα συλλογικὰ ἀσκήσεως τῆς οἰκονομικῆς λειτουργίας τοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ νέα εἰδικὰ ὑπουργεῖα ἰδρύθησαν οἰκονομικὰ καὶ τεχνικὰ ἢ αὐτοτελεῖς τοιαύτης φύσεως ὑπηρεσίαι ἢ νέαι μεγάλαι δημόσιαι ἐπιχειρήσεις· αἱ δὲ ὑπάρχουσαι διοικητικαὶ ὑπηρεσίαι ἀνεπτύχθησαν καὶ προσηρμόσθησαν πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς λειτουργίας ταύτης ἐπὶ σκοπῷ ἰδίᾳ δυνατότητος συνεργασίας μετὰ τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας καὶ ἰδίᾳ τῶν συνδικαλιστικῶν καὶ τῶν ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων. Ἀναγκαίως ἡ διὰ τῆς δημοσίας διοικήσεως ρύθμισις τῆς ἐλευθέρας

* Τὸ πρῶτον μέρος τῆς μελέτης ταύτης ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ Τεῦχος Ὀκτωβρίου—Δεκεμβρίου 1950.

οἰκονομικῆς ζωῆς ἐστηρίχθη εἰς ἰσχυρότατον καὶ συστηματικὸν δημοκρατικὸν ἀποκεντρωτισμόν. Δυνάμει τούτου συμμετέχουν ἀμέσως εἰς τὴν οἰκονομικὴν λειτουργίαν τοῦ κράτους, ὄχι μόνον οἱ αἵρετοὶ ὀργανισμοὶ τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως κατωτέρου καὶ ἀνωτέρου βαθμοῦ, ὡς καὶ οἱ περιφερειακοὶ ὀργανισμοὶ τῆς διοικήσεως καὶ αἱ αὐτόνομοι διοικητικαὶ ὑπηρεσίαι καὶ τὰ διαφόρου μορφῆς νομικὰ πρόσωπα δημοσίου δικαίου ἢ δημοσίας ὠφελείας, ἀλλὰ προπαντὸς οἱ ἐπαγγελματικοὶ ὀργανισμοί, οἱ ἐκπροσωποῦντες τοπικῶς καὶ κεντρικῶς τὰ διάφορα ταξικὰ καὶ οἰκονομικὰ συμφέροντα, ἰδίᾳ δὲ τὰς συνδικαλιστικὰς κατευθύνσεις. Τὸ σύστημα τῆς διὰ συμβουλευτικῶν ἢ ἀποφασιστικῶν διοικητικῶν ἐπιτροπῶν, τῆ συμμετοχῇ τῶν συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων ἐργατῶν καὶ ἐργοδοτῶν, συνεργασίας τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας μετὰ τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας, ἐπεξετάθη εἰς ὅλας τὰς μορφὰς τῆς δημοσίας διοικήσεως, ὥστε νὰ καταστῇ ὁ θεμελιώδης θεσμὸς τοῦ συγχρόνου δημοσίου δικαίου τῶν μεγάλων δημοκρατιῶν, δι' οὗ διοικεῖται ἡ οἰκονομικὴ λειτουργία τοῦ κράτους.

Ἀπὸ οὐσιαστικῆς ἀπόψεως ἡ νέσ οἰκονομικὴ λειτουργία τοῦ κράτους προσέδωσε κατὰ πρῶτον θεμελιώδη διεύρυνσιν εἰς τὴν ἔννοιαν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ δημοσίου προϋπολογισμοῦ. Τόσον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ἐσόδων, ἰδίᾳ τοῦ φόρου, ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν δαπανῶν, δι' ὧν πραγματοποιεῖται ἡ ἐπέμβασις εἰς τὴν ρύθμισιν τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας, ὁ προϋπολογισμὸς κατέστη ἀληθῆς λειτουργία ρυθμίσεως τοῦ νομίματος καὶ τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν, ὡς καὶ τῆς τιμῆς ἀμφοτέρων. Διηυρύνθη μάλιστα ἡ λειτουργία τοῦ δημοσίου προϋπολογισμοῦ τόσον πολὺ, ὥστε ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ περιλάβῃ καὶ πόρους προερχομένους ἐκ συστηματικῆς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ οἰκονομικῆς βοήθειας, οἵτινες ἀφοροῦν ἀμέσως τὴν ἰδιωτικὴν οἰκονομίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ συμπληροῦται, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ρύθμισιν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, διὰ τοῦ οἰκονομικοῦ σχεδίου, δι' οὗ ἀμεσώτερον ρυθμίζονται ὠρισμένοι γενικῆς φύσεως οἰκονομικαὶ δράσεις, ὡς ἰδίᾳ ἡ παραγωγή (βιομηχανία - γεωργία - μεταφοραί), ἡ πίστις καὶ ἡ συμμετοχὴ ταύτης εἰς τὰς οἰκονομικὰς ἀνάγκας, ἡ διανομὴ καὶ χρησιμοποίησις τῶν πρώτων ὑλῶν, αἱ εἰσαγωγαὶ - ἐξαγωγαί, ἡ χρησιμοποίησις καὶ ἡ ὀργάνωσις τῶν ἐργατικῶν δυνάμεων. Ἐν συναρτήσει δὲ πρὸς τὴν τοιαύτην διὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ τοῦ σχεδίου ἀνάληψιν ὑπὸ τοῦ κράτους τῆς ρυθμίσεως τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας καὶ ἡ ἐνέργεια ἀπαλλοτριώσεων, ρυθμίσεων τῆς καλλιεργουμένης γῆς, ἐπιτάξεων, συγκεντρώσεων προϊόντων, ρυθμίσεων κατοχῆς καὶ διανομῆς πρώτων ὑλῶν καὶ δυνάμεων ἐνεργείας, διανομῶν διὰ τοῦ κράτους, δημοσιοποιήσεων ἢ ἐθνικοποιήσεων, ἔλαβον τεραστίαν ἀνά-

πτυξιν. Σχετικῶς δὲ καὶ αἱ συμβάσεις δημοσίου δικαίου ἔλαβον μεγάλην ἀνάπτυξιν ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὰ δημόσια ἔργα, ἅτινα κολοσσιαίως ἐπολλαπλασιάσθησαν διὰ τῆς διαθέσεως πόρων τοῦ κράτους διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἀξιοποίησιν, ἀλλὰ καὶ διὰ μέσου τοῦ οἰκονομικοῦ σχεδίου, δι' οὗ αἱ ἀποφάσεις ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν διαφόρων κατηγοριῶν τῆς παραγωγῆς μέσῳ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν δημοσίων ἐπιχορηγήσεων καὶ πιστωτικῶν μέσων, πραγματοποιοῦνται διὰ ἐλευθέρων συμφωνιῶν μεταξὺ κράτους καὶ ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἢ ἄλλων ὀργανισμῶν. Τὸ κράτος κατέστη οὕτω ὁ γενικὸς ὀργανωτὴς τῆς παραγωγῆς, τῆς ἀνταλλαγῆς, τῆς πίστεως καὶ τοῦ ἐμπορίου, ἀναπτύξαν προσέτι καὶ μεγάλας εἰδικὰς ὑπηρεσίας συγκεντρώσεως στοιχείων, στατιστικῶν, προβλέψεων.

Ἀναγκαίως, ἡ οἰκονομικὴ λειτουργία τοῦ κράτους, ὀλοκληροῦται περαιτέρω διὰ τῆς ρυθμίσεως τῶν ἐξωτερικῶν οἰκονομικῶν σχέσεων, αἵτινες ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν ὑπάγονται ὑπὸ τὴν κανονιστικὴν ἐξουσίαν τῆς κρατικῆς βουλήσεως διὰ πάσας τὰς ἀνταλλαγὰς ἐμπορευμάτων, ὑπηρεσιῶν, κεφαλαίων, νομίσματος καὶ ὡς πρὸς τε τὰ εἶδη, τὰ ποσὰ καὶ τὰς τιμὰς τούτων.

Τὸ περιεχόμενον ὅλων τῶν οἰκονομικῶν τούτων ἐπεμβάσεων τοῦ δημοσίου δικαίου εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν τῆς οἰκονομίας, ἢ μεταβίβασις εἰς αὐτὴν δημοσίων σκοπῶν καὶ ὁμαδικῶν συμφερόντων καμπτόντων καὶ μεταβαλλόντων τὰς τάσεις καὶ τὴν προοπτικὴν τῶν ἀτομικῶν ἢ ἐταιρικῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων ἢ ἐξυπηρετούντων ταῦτα κατὰ τὸν τρόπον τῆς γενικωτέρας ὠφελιμότητος, πληροῦται καὶ ἐπιτυχάνεται διὰ συστηματικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐννοίας καὶ τῶν ἐφαρμογῶν τοῦ διοικητικοῦ ἐλέγχου ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς· σήμερον οὐδεμία ἐκδήλωσις ταύτης διαφεύγει μορφῆς τινος κρατικοῦ ἐλέγχου καὶ παρακολουθήσεως. Ἀπὸ τῆς ἰδιωτικῆς ἐπιχειρήσεως καὶ τῆς ἐνασκήσεως τῆς ἐργασίας μέχρι τῆς ποιότητος καὶ τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων καὶ τῆς λειτουργίας τῶν διαφόρων ἐπαγγελμάτων· ἀπὸ τῆς ρυθμίσεως τῶν χερσαίων καὶ θαλασσίων μεταφορῶν, μέχρι τῆς προβλέψεως περὶ τῶν διαφόρων ἀναγκῶν· ἀπὸ τῆς παρακολουθήσεως τῶν διαφόρων νομικῶν προσώπων ἰδιωτικοῦ δικαίου καὶ δημοσίας ὠφελείας μέχρι τῶν γεωργικῶν καλλιεργειῶν καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν ἰνστιτούτων· ἀπὸ τοῦ τρόπου τῆς ἀσκήσεως τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ μέχρι τοῦ ἐλέγχου τῶν τραπεζῶν, τῶν μονοπωλίων καὶ τῶν συμφωνιῶν τῶν ἐπιχειρήσεων, τὰ πάντα ὑπόκεινται εἰς τὸν κρατικὸν ἔλεγχον καὶ παρακολουθήσιν, τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν συντονιστικὴν προσπάθειαν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Ἰδόμεν νῦν ἔάν τὸ σύστημα τοῦτο τῶν κανόνων τοῦ δημοσίου δικαίου ἀνευρίσκει τὴν δικαίωσιν του εἰς θεμελιώδεις διατάξεις τοῦ τυπικῶς ἐπηυξημένης δυνάμεως νόμου. Δικαίωσις ὄχι μόνον ἰδεολογικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ, ἀλλὰ προσαρμογὴ νομικῶς τῶν ἥσσοнос δυνάμεως διατάξεων πρὸς τὰς ἐπηυξημένης δυνάμεως ἧτις ὄχι μόνον ἀποτελεῖ τὴν κύρωσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ περιέχει τὴν ἀναγκαίαν διαφώτησιν περὶ τῆς γενικωτέρας των σκοπιμότητος καὶ μελλούσης αὐτῶν κατευθύνσεως καὶ περὶ τῆς ἀναγκαίας πληρώσεως τῶν κενῶν τῆς νομοθεσίας.

20. Εἰς τοὺς πλείστους συνταγματικούς χάρτας τῶν νεωτέρων δημοκρατιῶν, ἀνευρίσκομεν σειρὰν θεμελιωδῶν διατάξεων κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ δικαίου, τὸ πρῶτον ἐμφανιζομένης ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Αἱ διατάξεις αὗται προβλέπουσι, παρέχουσαι τὰς πρὸς τοῦτο ἐξουσιοδοτήσεις, σοβαρωτάτας καὶ οὐσιαστικὰς ἐπεμβάσεις τοῦ νομοθέτου καὶ δι' αὐτοῦ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας εἰς τὴν ἰδιωτικὴν οἰκονομικὴν ζωὴν. Αἱ διατάξεις αὗται περιελήφθησαν εἰς τὰ δημοκρατικὰ συντάγματα εἴτε διὰ τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν παλαιῶν συνταγμάτων τῆς κλασσικῆς πολιτικῆς δημοκρατίας εἴτε διὰ τῆς ψηφίσεως νέων δημοκρατικῶν συνταγμάτων (1).

1. Τὰ Συντάγματα ἅτινα διὰ ρητῶν διατάξεων ἀναγνωρίζουν θεμελιώδη κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ δίκαια εἰς τοὺς πολίτας καὶ ἀντιστοίχους ὑποχρεώσεις τοῦ κράτους ἔναντι αὐτῶν ἢ καθορίζουν κατευθυντηρίους γραμμὰς εἰς τὸν νομοθέτην σχετικῶς πρὸς τοιαύτας ἐπεμβάσεις διακρίνονται εἰς δύο περιόδους. Τὰ μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον εἰς ἃ, τὸ πρῶτον ἀναφέρονται αἱ διατάξεις αὗται, καὶ τὰ μετὰ τὸν δεῦτερον παγκόσμιον πόλεμον, εἰς ἃ αἱ διατάξεις αὗται ὁλοκληροῦνται λαμβάνουσαι τὴν μορφήν ἀληθοῦς διακηρύξεως ὁμαδικῶν δικαίων.

A) Τὰ μετὰ τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου Συντάγματα τὰ περιέχοννα διατάξεις οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων εἶναι τὰ κάτωθι : 1. Εὐρωπαϊκὰ Συντάγματα : α) Γερμανικὸν Σύνταγμα τοῦ 1919, β) Γιουγκοσλαβικὸν Σύνταγμα τοῦ 1921, γ) Ρουμανικὸν Σύνταγμα 1923, δ) Γιουγκοσλαβικὸν Σύνταγμα 1931, ε) Ἰσπανικὸν Σύνταγμα 1931, στ) Πορτογαλικὸν Σύνταγμα 1933, ζ) Αὐστριακὸν Σύνταγμα 1934, η) Σοβιετικὸν Σύνταγμα 1936 (ἀρχικὸν 1918), θ) Ἰρλανδικὸν Σύνταγμα 1937, ι) Σύνταγμα τῆς Ἑσθονίας τοῦ 1938 (ἀρχικὸν 1920—33), ια) Τουρκικὸν Σύνταγμα κατὰ τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ 1937 ὅσον ἀφορᾷ ἰδίᾳ τὰς θεμελιώδεις διατάξεις του, ιβ) Λιθουανικὸν Σύνταγμα τοῦ 1938, ιγ) Ὁλλανδικὸν Σύνταγμα διὰ τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ 1938. 2. Ἀσιατικὰ Συντάγματα : α) Τὸ Σύνταγμα τῆς Κινεζικῆς Δημοκρατίας (μὴ ἐφαρμοσθέν) τοῦ 1936.— 3. Ἀμερικανικὰ Συντάγματα : α) Ἰσημερινοῦ τοῦ 1929, β) Ὀνδούρας 1924, γ) Χιλῆς τοῦ 1925, δ) Βραζιλίας τοῦ 1934,—1937 ε) Οὐραγουάης τοῦ 1937, στ) Γουατεμάλλας τοῦ 1935, ζ) Περού τοῦ 1935, η) Βενεζουέλας τοῦ 1936, θ) Κολομβίας 1936, ι) Μεξικοῦ 1937 (ἀναθεωρήσεις 1921—23—28—34).

B) Τὰ μετὰ τὸν δεῦτερον παγκόσμιον πόλεμον Συντάγματα εἶναι : α)

Διὰ τῶν διατάξεων τούτων, παραλλήλως πρὸς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν καὶ τὴν κατοχύρωσιν τῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν ἀναγνωρίζονται καὶ κατοχυροῦνται ὁμαδικὰ δίκαια τῶν πολιτῶν, ἀναγνωρίζονται γενικαὶ ἀρχαὶ προστασίας τῶν συμφερόντων διαφόρων μαζῶν καὶ τῆς ὁλότητος, παρέχονται εἰς τὸν νομοθέτην ἀρχαὶ θετικαὶ ἢ ἀπλῶς κατευθυντήριοι ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν πολιτικὴν, ἣν δέον νὰ ἐφαρμόσῃ. Ἡ διαφύλαξις, προστασία καὶ ἀνάπτυξις τῶν ὁμαδικῶν τούτων δικαίων ἀνατίθεται ὑπὸ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, ἥς τὴν βούλησιν ἐκφράζει ὁ συνταγματικὸς χάρτης, εἰς τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, ἐμμέσως δὲ καὶ εἰς τὴν ἔναντι αὐτῆς ὑπεύθυνον κυβέρνησιν, εἰς ἣν ἐπιβάλλεται ἡ ἐκπλήρωσις κατέναντι τῶν πολιτῶν ὠρισμένων ὑποχρεώσεων τοῦ κράτους.

Ἀπὸ ἀπόψεως θεωρητικῆς ἐρμηνείας, ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιστήμης τοῦ δημοσίου δικαίου, ὁ συνταγματικὸς χάρτης μεταβάλλει οὕτω τὰς θεμελιώδεις βάσεις αὐτοῦ καὶ τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεώς του. Διὰ τοῦ Συντάγματος τὸ κράτος λαμβάνει ὠρισμένην θετικὴν στάσιν ἀπέναντι τῆς πάλης τῶν τάξεων, ἀπέναντι τοῦ οἰκονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἀπέναντι τῶν γενικῶν διαφορῶν καὶ συγκρούσεων τῶν ἀτομικῶν δικαίων καὶ ἐλευθεριῶν ἀπέναντι τῶν ἐλλείψεων καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ συνόλου. Ἡ θέσις αὕτη συνδέεται βαθέως πρὸς ὠρισμένην ἐρμηνείαν τῶν σχέσεων τῶν πολιτῶν, πρὸς ὠρισμένον θετικὸν οἰκονομικὸν περιεχόμενον τοῦ συντάγματος, ἀντιθέτως πρὸς τὰς παραδεδομένας ἀρχὰς τῆς οἰκονομικῆς ἐρμηνείας περὶ τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ. Ἐνῶ μέχρι τοῦδε τὸ συνταγματικὸν κείμενον ἦτο ἐπηυξημένης τυπικῆς δυνάμεως νόμος κατοχυρωτικὸς τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀκριβῶς ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεώς του, ἡ αἰτία τῆς ψηφίσεώς του ὑπὸ τῆς λαϊκῆς

Τὸ Σύνταγμα τῆς Δ' Γαλλικῆς Δημοκρατίας τοῦ 1946, β) Τὸ Σύνταγμα τῆς Βραζιλίας τοῦ 1946, γ) τὸ Σύνταγμα τῆς Βαυαρίας τοῦ 1946, δ) τῆς Ἑσσης τοῦ 1946, ε) τῆς Βυρτεμβέργης τοῦ 1946, στ) τῆς Ἑλβετίας (ἀναθεώρησις τοῦ 1947, ζ) τῆς Βενεζουέλας τοῦ 1947, η) τῆς Βρέμης τοῦ 1947, θ) τῆς Βάδης τοῦ 1947, ι) τῆς Σαξωνίας τοῦ 1947, ια) τὸ Σύνταγμα τῆς Δημοκρατίας τῆς Ἰταλίας τοῦ 1948, ιβ) τὸ Σύνταγμα τῆς Δ. Γερμανίας τοῦ 1949.—Εἰς τὴν Ἀσίαν εἶναι: α) τὸ Σύνταγμα τῆς Δημοκρατίας τῶν Ἰνδιῶν τοῦ 1950, β) τὸ Σύνταγμα τῆς Ἰαπωνίας τοῦ 1946, γ) τὸ Σύνταγμα τοῦ Σιάμ τοῦ 1949 καὶ τινὰ ἄλλα.—Τὰ Συντάγματα τῶν νέων σοσιαλιστικῶν δημοκρατιῶν εἶναι: α) Τὸ Γιουγκοσλαβικὸν Σύνταγμα τοῦ 1946, β) Τὸ Βουλγαρικὸν τοῦ 1947, γ) τὸ Τσεχοσλοβακικὸν τοῦ 1948, δ) τὸ Ρουμανικὸν τοῦ 1948, ε) τὸ Πολωνικὸν τοῦ 1948, δ) τὸ Οὐγγρικὸν τοῦ 1949, ζ) Τὸ Σύνταγμα τῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς Μογγολίας τοῦ 1940—1944.—Διὰ τὰς θεμελιώδεις νομοθετικὰς κατευθύνσεις τῆς νέας δημοκρατικῆς πολιτικῆς: α) Ἡνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς (Μήνυμα Ροϋζβελτ 1941 καὶ 1944 καὶ Μήνυμα Τρούμαν τοῦ 1947), β) Ἀγγλίας (Economic Survey for 1947 καὶ 1948, γ) Αὐστραλίας, Βελγίου, Ὁλλανδίας, Σουηδίας, θεμελιώδεις ὀργανικὰς νομοθετικὰς μεταρρυθμίσεις.

κυριαρχίας ἦτο ἡ ἐξασφάλις εἰς ἕκαστον τῶν πολιτῶν τῆς ἐλευθέρου του δράσεως, τῆς ἐλευθέρου ἐνασκήσεως τῶν ἀπολύτων καὶ ἀνεξελέγκτων ἀτομικῶν δικαιωμάτων του, σήμερον σκοπὸς τοῦ συντάγματος, λόγος θεμελιώδης τῆς ὑπάρξεως του ἐμφανίζεται ὁ περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς, ὁ καθορισμὸς γενικῶς ἢ εἰδικώτερον ὁρίων καὶ τρόπων καθ' οὓς ὁ νομοθέτης θὰ ἐπιτρέπη τὴν ἐνάσκησιν τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, ὁ καθορισμὸς γενικῶν καὶ εἰδικῶν ὑποχρεώσεων οὓς ὁ νομοθέτης θὰ ἐπιβάλη καὶ πρέπει νὰ ἐπιβάλη ἐπὶ τῶν πολιτῶν (1).

1. Αἱ περὶ ἐλευθεριῶν διατάξεις τῶν νέων Συνταγμάτων καὶ ἰδίᾳ τῶν μεταπολεμικῶν τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου δύνανται νὰ διακριθῶσιν :

α) Εἰς γενικὰς διατάξεις ἀστικῶν καὶ πολιτικῶν ἐλευθεριῶν καὶ ἀντιστοιχῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν (ἅτινα περὶχοντο κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ εἰς τὰ συντάγματα τῆς κλασσικῆς δημοκρατίας) : ἐλευθερία προσωπικῆς διαμονῆς καὶ μετακινήσεως· ἀλληλογραφίας καὶ πάσης μορφῆς ἐπικοινωνίας· ἐλευθερία οἰκογενειακῆς, ἐλευθερία θρησκευτικῆς λατρείας· τοῦ συνέρχεσθαι καὶ συνεταίριζεσθαι· εἰδικώτεροι συνδικαλιστικαὶ ἐλευθερίαι· ἐλευθερία σκέψεως· τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν· οἰκονομικὴ ἐλευθερία συνισταμένη εἰς τὴν ἐλευθερίαν οἰκονομικῆς πρωτοβουλίας, κτήσεως καὶ τοῦ ἐπαγγέλλεσθαι γενικῶς· πολιτικὴ ἐλευθερία. Εἰς τὸν κατάλογον αὐτὸν ἐξαντλεῖται ἐν τῷ συνόλῳ ἢ ὅλη ἀτομικὴ ἐκάστου πολίτου ἐλευθερία ἐννόμου δράσεως ἣτις ἐξαρτᾶται ἐκ μόνης τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ βουλήσεως. Θὰ ἠδύνατό τις εἰπεῖν ὅτι αἱ κατοχυρωμένα αὐτα ἐλευθερία εἶναι ἀπεριόριστοι, περιοριζόμενοι μόνον ἀπὸ τὰς κλασσικὰς ἀρχὰς τοῦ δημοσίου δικαίου, αἵτινες ἐκ τοῦ συντάγματος ἐξυπακούονται, τῆς δημοσίας τάξεως, τῆς συντηρήσεως τοῦ πολιτεύματος καὶ γενικώτερον τοῦ κράτους τοῦ δικαίου.

β) Εἰς εἰδικώτερον κατοχυρωμένα ἀτομικὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν ἀπορρέοντα ἐκ τῶν γενικῶν ὡς ἄνω ἀστικῶν καὶ πολιτικῶν ἐλευθεριῶν : δικαίωμα ὑπάρξεως, ὅπερ περιλαμβάνει δικαίωμα τῆς γεννήσεως καὶ δικαίωμα συντηρήσεως· δικαίωμα κατοικίας· διπλωματικῆς προστασίας· ἐννόμου συναλλαγῆς, ἣτοι δηλώσεως βουλήσεως, συμβάλλεσθαι κλπ· δικαίωμα ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι πρὸς ἐνάσκησιν τοῦ δικαιώματος συμμετοχῆς εἰς τὴν λαϊκὴν κυριαρχίαν· εἰσδοχῆς εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα· ἀνοφορᾶς πρὸς τὰς ἀρχὰς ἢ τὴν Βουλὴν,

Τὰ Συντάγματα ὁμως τῆς νεωτέρας δημοκρατίας δὲν ἀντιλαμβάνονται τὰς ἐλευθερίας ταύτας ὡς ἀπολύτους, ἀλλ' ὡς σχετικὰς, διότι παραλλήλως καὶ ὑπεράνω τούτων ἀνακηρύσσουν καὶ καθιεροῦν ὁμαδικὰς ἐλευθερίας. ὁμαδικὰ δίκαια ἅτινα ὑπέρκεινται τῶν ἀτομικῶν καὶ περιορίζουσι ταῦτα. Ὁ προσανατολισμὸς οὗτος τῶν συγχρόνων συνταγμάτων εἶναι γενικὸς καὶ ὀργανικὸς καὶ οὐχὶ πλέον κατ' ἐξαιρέσιν ἢ τμηματικὸς. Θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ ὅτι πρόκειται περὶ νέας διακηρύξεως δικαίου οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιεχομένου πρὸς διαμόρφωσιν καὶ κατοχύρωσιν τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν καὶ συμφερόντων. Οὕτω :

γ) Διατάξεις δι' ὧν ἐπιβάλλονται εἰς τοὺς πολίτας ὠρισμένα καθήκοντα καὶ ὑποχρεώσεις : ὑποχρεώσεις πίστεως εἰς τὸ δημοκρατικὸν καθεστῶς· ὑπακοὴ εἰς τὰς ἀρχὰς· καθῆκον ὑπερασπίσεως τῆς πατρίδος ὑ-

Αἱ δύο αὐταὶ συνταγματικαὶ βάσεις τοῦ πολιτεύματος φαίνονται ἀντίθετοι καὶ ἀσυμβίβαστοι. Ἡ ἐξασφάλισις τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν, ἔργον κατ' ἀρχὴν ἀρνητικόν, προϋποθέτει ἀποχὴν τοῦ νομοθέτου ἀπὸ τῆς ἐπεμβάσεως εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἀποχὴν ἀπὸ τῆς ἀλλοιώσεως τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀτομικοῦ δικαίου, ἀπὸ τῆς ἀσκήσεως τῶν ἐννόμων σχέσεων. Τὸ *pec facere* εἶναι ἡ θεμελιώδης βάση τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου τῆς κλασσικῆς δημοκρατίας. Ἀντιθέτως διὰ τῶν νέων ὑποχρεώσεων ὅς τὸ σύνταγμα ἐπιβάλλει εἰς τὸν νομοθέτην, διὰ τῶν νέων κατευθυντηρίων γραμμῶν βάσις τῆς δημοκρατίας καθίσταται τὸ *facere*, ἡ ἀλλοίωσις τῶν ἐννόμων σχέσεων, ἡ ἐπιβολὴ ὑποχρεώσεων κατέναντι τῶν δικαιωμάτων. Ἐφ' ὅσον τὸ συνταγματικὸν κείμενον παρείχε τὴν προστασίαν τοῦ εἰς τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν ἄνευ ἄλλου προσδιορισμοῦ, ἡ ἐπεμβατικὴ νομοθεσία, ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους ἐφαίνοντο ὡς ἀντιτιθέμεναι πρὸς τὴν συνταγματικὴν βάσιν, ἐφαίνοντο ὡς προσωριναὶ παρεκκλίσεις ἀπὸ τῆς

ποχρέωσις ἐκπαιδεύσεως· ὑποχρέωσις ἐργασίας· καθῆκον ἀμοιβαιότητος καὶ ἀλληλεγγύης μεταξὺ τῶν πολιτῶν· ὑποχρέωσις ἀσκήσεως τοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος· ὑποχρέωσις συμμετοχῆς εἰς τὰ οἰκονομικὰ βάρη τοῦ κράτους.

δ) Εἰδικώτεραι ὁμαδικαὶ ἐλευθερίαι καὶ δίκαια κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικά, ἔναντι τῶν ὁποίων ἀντιστοιχοῦν ὑποχρεώσεις τοῦ κράτους πρὸς ἐπέμβασιν διὰ νομοθετικῆς δράσεως καὶ οἰκονομικῶν παροχῶν (ἐμμέσως οὕτω ἀναγνωριζομένων ἀτομικῶν δικαιωμάτων εἰς τοὺς πολίτας ὡς μελῶν τάξεων, ὁμάδων ἢ τοῦ συνόλου): ἐν τῇ κατηγορίᾳ τῶν ἠθικοκοινωνικῶν σχέσεων ἀναγνωρίζονται εἰς τὴν οἰκογένειαν δικαιώματα ὡς εἰς «φυσικὴν κοινωνίαν» ἰδίᾳ διὰ τῆς ἠθικῆς καὶ νομικῆς ἰσότητος τῶν συζύγων καὶ τῆς ἐνότητος τῆς οἰκογενείας, βοηθεῖται δὲ δι' οἰκονομικῶν καὶ ἄλλων μέτρων προνοίας, ὁ σχηματισμὸς καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς οἰκογενείας· εἰδικῆς προστασίας τυγχάνει ἡ μητρότης, ἡ ἀναπηρία καὶ ἡ νεότης· ἡ δημοκρατία προβλέπει διὰ τὴν υἰεὶαν τῶν πολιτῶν καὶ προστατεύει ταύτην· προστατεύει τὴν ἐργασίαν καθ' ὅλας τὰς μορφὰς καὶ τὰς ἐφαρμογὰς αὐτῆς· ἐπιμελεῖται τῆς ἐπαγγελματικῆς διαμορφώσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν ἐργαζομένων· ἐξασφαλίζει τὴν πλήρη κοινωνικὴν ἀσφάλισιν τῶν ἐργαζομένων· οἱ ἔχοντες ἀνάγκην ἐπιβοηθήσεως οἰκονομικοὶ κλάδοι καὶ περιοχαὶ δεόν νὰ τυγχάνουν εἰδικῆς οἰκονομικῆς βοηθείας ἐκ μέρους τοῦ κράτους· εἰδικὴ πρόνοια πάντοτε ἐπιβάλλεται διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιοτεχνίας, τῆς συνεργατικῆς οἰκονομίας, τῶν αὐτονόμων ἐργατῶν, τῆς μικρᾶς ἰδιοκτησίας, τῆς λαϊκῆς ἀποταμιεύσεως· ἡ ἰδιοκτησία ἀναγνωρίζεται καὶ ἀσφαλίζεται, ἀλλ' ὡς κοινωνικὴ λειτουργία, ἥτοι ἐπὶ σκοπῶ ἀποδόσεως πρὸς ὄλους· ἡ δημοκρατία ἐλέγχει καὶ ρυθμίζει τὴν πίστιν, τὰς μονοπωλιακὰς οἰκονομικὰς καταστάσεις, τὴν συγκέντρωσιν τοῦ πλοῦτου, τὴν διαχείρισιν τῶν μεγάλων ἐνεργειακῶν δυνάμεων, τὴν μεγάλην ἰδιοκτησίαν τῆς γῆς· δύναται τὸ κράτος νὰ ἐθνικοποιήσῃ οἰκονομικὰς λειτουργίας ἢ νὰ δημιουργήσῃ κοινούς ἐπαγγελματικούς ὀργανισμούς διὰ τὴν διοίκησιν καὶ διαχείρισιν οἰκονομικῶν λειτουργιῶν.

συνταγματικῆς τάξεως, ἀπεδίδοντο εἰς ἐκτάκτους μόνον ἀνάγκας αἴτινες τὰς ἐδικαιολόγουν διὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ δημοσίου δικαίου *salus populi suprema lex esto*, κατεβάλλετο δὲ συνεχῆς προσπάθεια ὅπως διασωθοῦν τὰ συνταγματικὰ κείμενα, ἄτινα πανταχόθεν κατελύοντο.

Ἐπὶ τῶν νέων συνταγματικῶν κειμένων ἡ ἀντίθεσις αὕτη φαίνεται κατ'ἀρχὴν καταλυθεῖσα εἰς τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου. Ἀτομικὴ ἐλευθερία ὑπάρχει, περιοριζομένη ὅμως καὶ βαρυνομένη δι' ὑποχρεώσεων κατὰ τὰ συνταγματικῶς καθοριζόμενα ὅρια. Αὕτη εἶναι ἡ νέα θέσις τοῦ συνταγματικοῦ χάρτου. Δὲν πρόκειται περὶ ἀπλῆς μεταβολῆς τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ ἀπολύτου εἰς σχετικὴν, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ νομοθέτου διεπομένης τῆς σχετικότητος ταύτης. Πρόκειται περὶ ἀποδόσεως ὑπὸ τοῦ συντάγματος ὠρισμένου σκοποῦ, ὠρισμένων ἀντικειμένων εἰς τὴν ἐλευθερίαν αὐτήν, ὠρισμένων σκοπιμοτήτων εἰς τὰ δικαιώματα. Ἐλευθερία καὶ ρύθμισις τῆς ἐλευθερίας ἐνοῦνται οὐσιαστικῶς διὰ τῶν νέων συνταγματικῶν κανόνων εἰς μίαν ἐνότητα, εἰς ἓνα συμβιβασμὸν κινούμενον ἐκ τῆς αὐτῆς θεμελιώδους ἀρχῆς τῆς ἐννόμου τάξεως τοῦ κράτους τοῦ δικαίου, ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς λειτουργίας τῶν ἀτομικῶν δράσεων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ὁλότητος καὶ τῶν ὁμάδων, τῆς ἀσκήσεως τῶν δικαιωμάτων ἐντὸς θετικῆς ἰσότητος δημοκρατικῆς, τῆς παροχῆς ἀτομικῶν δικαιωμάτων εἰς ἐκείνους οἵτινες, σιερούμενοι τούτων, εὐρίσκονται εἰς κατάστασιν ἀνισότητος.

§ 21. Ἀπὸ τῆς ἀνωτέρω βάσεως πρέπει νὰ προχωρήσωμεν διὰ νὰ κατανοήσωμεν πλήρως τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐπελθόντος συνταγματικοῦ συμβιβασμοῦ μεταξὺ ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν καὶ περιορισμῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τὰς ἐλευθερίας ταύτας. Ἡ βᾶσις αὕτη παρέχει ἡμῖν τὴν σύλληψιν τῆς διὰ τῶν νεωτέρων συνταγματικῶν κειμένων ἐπελθούσης ὁλοκληρώσεως καὶ ἐκκαθάρισεως τῶν κανόνων ἐκείνων τοῦ δημοσίου δικαίου περὶ ὧν ἀνωτέρω ὠμιλήσαμεν δι' ὧν ἐξεδηλώθη ἡ διὰ τοῦ νομοθέτου ρύθμισις τῆς οικονομικῆς ζωῆς. Οὕτω πλέον δύναται νὰ κατανοηθῆ ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιστήμης τοῦ δημοσίου δικαίου ποία εἶναι ἡ δυνατὴ καὶ ὀρθὴ ἐξέλιξις τῶν κανόνων τούτων, ποῖον τὸ νόμιμον περιεχόμενον τῆς σχέσεως δημοσίου δικαίου καὶ οικονομικῆς ζωῆς. Ἡ ἐλευθερία τὴν ὁποῖαν κατωχύρωνε τὸ σύνταγμα θεμελιώδως ἦτο τί τὸ ἀόριστον καὶ τὸ ἀμφίβολον : ἡ ἀρχὴ ὅτι ὁ νομοθέτης πρέπει πάντοτε νὰ ἀπέχη καὶ πᾶσα ἀλλοίωσις τῆς ἰδανικῆς κατὰ θεωρίαν ἰσότητος θὰ ἐτύγχανε ἀντισυνταγματικὴ δὲν ἀποτελεῖ εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν ἄρνησιν τοῦ κράτους δικαίου καὶ πρόκλησιν πρὸς τὸν ἐξοντωτικὸν κοινωνικὸν ἀνταγωνισμὸν ; Ὁ θεμελιώδης λοιπὸν κανὼν τοῦ δικαίου, ὁ συνταγματικὸς χάρτης δὲν δύναται νὰ ἴσταται

τόσον μακρὰν τῆς πραγματικότητος καὶ νὰ ὑποθάλη τὴν ἀναρχίαν τὴν ὁποῖον ἔχει ἀποσιολῆν νὰ καταπολεμῆ. Δὲν δύναται ν' ἀρνηθῆται εἰς τὸν νομοθέτην τὴν κοινωνικὴν ἀνάγκην τῆς ἐπεμβάσεως, ἀφοῦ ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ γέμει μεγάλων ἀνισοτήτων καὶ ἀθεραπέυτων ἀναγκῶν.

Τὸ Σύνταγμα ἀναχωρεῖ συνεπῶς πλέον ἐκ τῆς γνώσεως ὅτι δὲν δύναται νὰ συμβιβασθῆ ἡ κοινωνικὴ ἀνισότης, ἡ καταπίεσις τῶν ἀσθενεστέρων ὑπὸ τῶν ἰσχυροτέρων, ἡ ὀλιγαρχία τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων ἐπὶ τοῦ συνόλου, ἡ πενία, ἡ γυμνότης καὶ ἡ ἐγκατάλειψις μεγάλων τάξεων τοῦ πληθυσμοῦ, πρὸς δημοκρατικὸν πολίτευμα ἀνεχόμενον καὶ καλῶπτον τοιαύτην κατάστασιν καὶ διαστροφήν τοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ συνέπειαν δὲν δύναται νὰ ὑπάρχουν ἐλευθερίαι, δηλαδὴ δικαιώματα χωρὶς ὑποχρεώσεις, δηλαδὴ περιορισμούς οὓς ὁ νομοθέτης πρέπει εἰδικώτερον νὰ καθορίσῃ. Ἀπὸ τὴν πρώτην αὐτὴν ἀντίληψιν ἀπορρέει ἡ διὰ τοῦ συντάγματος ἀναγνώρισις θεμελιωδῶν ὁμαδικῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν δικαιωμάτων. Ἡ ἐπιβολὴ εἰς τοὺς πολίτας ὠρισμένων ὑποχρεώσεων. Ὅμαδικὰ δίκαια καὶ ὑποχρεώσεις συναρμόζονται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ κράτους ἀνάληψιν θετικῶν ὑποχρεώσεων ἔναντι τῶν πολιτῶν, συνισταμένων εἰς τὴν ρύθμισιν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συνταγματικῆς ταύτης βάσεως εἶναι ὅτι ἐνῶ κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐλευθερίαν τὸ δικαίωμα ἐδέχετο τοὺς σκοποὺς τοῦ ἐκ μόνης καὶ τῆς ἀπελύτου ἀτομικῆς πρωτοβουλίας τοῦ ὑποκειμένου του, ἥδη ἀσκεῖται ἀναλόγως πρὸς τὴν προσαρμογὴν του καὶ τὴν ὑποταγὴν του εἰς τὸ συνολικὸν συμφέρον ἢ τὴν ὁμάδα του. Ἐνῶ πρότερον ἡ ἐλευθερία ἦτο ἄνευ θετικοῦ περιεχομένου διότι δὲν ἐξησφάλιζε πράγματι τὴν ἀτομικὴν δράσιν, ἀφοῦ αὕτη ὑπέκυπτεν εἰς τὸν ἀνταγωνισμόν καὶ τὴν ἀνισότητα, ἥδη προσλαμβάνει περιεχόμενον καὶ ἐγγυήσεις ἀληθοῦς ἐξασφαλίσεως τῆς διὰ τοῦ ἐπερχομένου περιορισμοῦ τῶν ἀτομικῶν δικαίων καὶ τῆς ἀμοιβαίας αὐτῶν ἰσότητος. Ἐνῶ πρότερον ὁ πολίτης δὲν ἦτο βεβαρυμένος μὲ ὑποχρεώσεις, σήμερον βαρύνεται μὲ τοιαύτας. Ἐνῶ πρότερον τὸ κράτος δὲν ἦτο ὑποχρεωμένον νὰ θεσπίζῃ κανόνας ἰσότητος, κανόνας ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν τῶν πολιτῶν, σήμερον ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία ἔχει ὡς ἔργον θεμελιώδες τὴν τοιαύτην ρύθμισιν. Ἐνῶ πρότερον ἡ δημοκρατία ἔξει χωρὶς γνώμονα περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος, ἥδη παρέχονται θεμελιώδεις κανόνες περὶ τοῦ τρόπου τῆς συνυπάρξεως τῶν δύο ἀρχῶν. Οὕτως ἡ ἐπεμβατικὴ νομοθεσία, ἣτις μέχρι τοῦδε ἐθεωρεῖτο ὡς ἔργον ἀπλῆς πολιτικῆς πρωτοβουλίας ἀπλῆς ἐξοικονομήσεως ἀναγκῶν ἢ μέσων ἀναστολῆς κατὰ τῶν προσβολῶν τοῦ πολιτεύματος καὶ τῶν ἀνωμαλιῶν τοῦ ἐννόμου καθεστώτος, ἥδη λαμ-

βάνει ἐνότητα καὶ ὄρια, ἅτινα ἀφ' ἐνός τὴν ἀπαλλάσσουν ἀπὸ τῶν κινδύνων τῆς ἀντισυνταγματικότητος, ἀφ' ἑτέρου ὁμως τὴν προσαρμόζουσι θετικῶς πρὸς τὴν ὅλην κοινωνικὴν καὶ οικονομικὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους. πρὸς τὴν ἀποστολὴν τοῦ τῆς μετατροπῆς τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας εἰς κοινωνικὴν οἰκονομίαν, εἰς οἰκονομίαν κοινωνικῆς σκοπιμότητος, πρὸς τὴν ὑποκατάστασιν τῆς κρατικῆς βουλήσεως εἰς τὰς ἐλλείψεις καὶ τὰς ἀδυναμίας τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς.

Τὸ σύγχρονον Σύνταγμα καθορίζει γενικῶς τὸ περιεχόμενον, τὰ ἀντικείμενα καὶ τοὺς τρόπους τῆς διὰ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας ρυθμίσεως τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Διαγράφει τὰς γενικὰς γραμμὰς περὶ τῆς συνυπάρξεως παραλλήλως πρὸς τοὺς νόμους τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, τῶν νόμων τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς ὠφελιμότητος τοῦ συνόλου, τῶν τάξεων καὶ τῶν ὁμάδων. Καὶ αἱ γενικαὶ αὗται ἀρχαὶ καθ' ἃς τὸ συμφέρον καὶ αἱ ἀνάγκαι τῆς ὁλότητος ὑπέρκεινται τῶν ἀτομικῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων εἶναι οὐσιαστικῆς σημασίας. Θὰ ἠδύναντο νὰ συνοψισθῶσιν εἰς τὰς ἐξῆς οἰκονομικὰς ἀρχάς: α) ἡ ὁλότης πρέπει νὰ φέρῃ τὸ βάρος τῆς κοινωνικῆς ἐνισχύσεως τῶν ἐργαζομένων, β) ἡ ἐργασία ἔχει ἴσα δικαιώματα πρὸς τὸ κεφάλαιον ἐν τῇ οἰκονομικῇ ζωῇ, γ) ἡ ἰδιοκτησία εἶναι κοινωνικὴ λειτουργία, δ) ὅλοι οἱ πολῖται πρέπει νὰ ἔχουν τὰς αὐτὰς βασικὰς οἰκονομικὰς δυνατότητας καὶ εὐχερείας ἐξελιξεως, ε) εἰς ὅλους τοὺς πολίτας πρέπει νὰ διασφαλίζεται ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευσις, ς) ἡ συνεργατικὴ καὶ συντεχνιακὴ οἰκονομία πρέπει συστηματικῶς νὰ ἐνισχύεται, ζ) οἱ πάσχοντες οἰκονομικοὶ κλάδοι πρέπει νὰ ἐπιβοηθῶνται, η) ἡ πίστις δέον νὰ ὑπόκειται εἰς τὸν ἰδιαίτερον κρατικὸν ἔλεγχον, θ) ἡ γεωργία πρέπει ν' ἀναπτύσσεται βάσει τοῦ περιορισμοῦ τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας, ι) αἱ μονοπωλιακαὶ ἐπιχειρήσεις καὶ γενικῶς αἱ οἰκονομικαὶ δυνάμεις πρέπει νὰ λειτουργῶσιν εἰς ὄφελος καὶ διὰ τὰς σκοπιμότητος τῆς ὁλότητος, ια) τὸ κράτος πρέπει νὰ ἀναλαμβάνῃ τὴν οἰκονομικὴν διαχείρησιν ὑπὲρ τῆς ὁλότητος παραγωγικῶν δυνάμεων γενικωτάτης σημασίας, ὡς ἐνεργειακῶν δυνάμεων κλπ. Αἱ οἰκονομικαὶ αὗται ἀρχαὶ, αἱ συνταγματικῶς θεσπιζόμεναι, ἀποτελοῦσιν ἀναμφισβητήτως ἀνατροπὴν κατὰ μέγα μέρος τῶν θεμελιωδεστέρων νόμων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ὡς οὗτοι μέχρι τοῦδε διεμορφώθησαν ἐν τῇ κοινωνικῇ πάλῃ καὶ ἐπιστημονικῶς διευτυπώθησαν.

§ 22. Βεβαίως αἱ συνταγματικαὶ διατάξεις οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ δικαίου, εἴτε ρητῶς ἐπιτάσσουσαι τὸν νομοθέτην πρὸς λήψιν ὠρισμένων μέτρων εἴτε κατευθύνουσαι ἀπλῶς τοῦτον ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους δὲν ἐξασφαλίζονται οὐδὲ δύνανται κατ' ἀρχὴν νὰ ἐξασφαλισθῶσι διὰ θεσπίσεως νομικοῦ τινος μηχανισμοῦ ἐξαναγ-

κασμοῦ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας πρὸς ἐκπλήρωσίν των. Οὕτω ἡ κύρωσις τῆς κατὰ τοῦτο παραβάτεως τοῦ συντάγματος διὰ τῆς παραλείψεως ἐκπληρώσεως τῶν ἐπιταγῶν του εἶναι μόνον κατ' ἀρχὴν πολιτικὴ. Τοῦτο ὅμως δὲν ἔχει σημασίαν διὰ τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ κῦρος τοῦ κανόνος τοῦ δικαίου καὶ μάλιστα ὅταν ὁ κανὼν δικαίου ἔχει προσλάβει ἐπηυξημένην τυπικὴν δύναμιν. Ὁ κανὼν δικαίου, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ θετικῶς ἐπιτακτικῆς διατάξεως ἀντλεῖ τὴν ἰσχὺν του καὶ τὴν ἐπιβολὴν του ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ του περιεχομένου καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς ὑπάρξεως ἐξαναγκασμοῦ, διὰ τὴν ἐφαρμογὴν του. Πολὺ δὲ περισσότερον ἔχει σημασίαν ὁ συνταγματικὸς κανὼν, ὅταν θετικῶς ἀπευθύνεται πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ κράτος καὶ τὰ νομοθετικὰ αὐτοῦ ὄργανα καὶ ἐπιτάσσει εἰς αὐτὰ ὠρισμένην ἐνέργειαν. Ἄλλωστε αἱ συνταγματικαὶ διατάξεις κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ δικαίου ὄχι μόνον αἱ ἐπιτακτικαὶ ἀλλὰ καὶ αἱ κατευθυντήριοι, ἀναγκαίως θὰ λάβωσι καὶ θετικὸν περιεχόμενον διὰ τοῦ κοινοῦ νομοθέτου. Ὅχι μόνον διότι παρέχουν τὴν μόνην συστηματικὴν καὶ ἀνωτέραν κατανόησιν περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἐπεμβατικῆς δράσεως τοῦ κράτους καὶ τῆς ἤδη ὑφισταμένης σχετικῆς νομοθεσίας του, ἀλλὰ καὶ διότι αἱ ἀνισότητες, αἱ οἰκονομικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ἀνάγκαι, αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ συνόλου καὶ τῶν ὁμάδων, αἱ ἐξελίξεις, αἱ οἰκονομικαὶ καὶ διεθνεῖς, ἀναγκαίως θέτουσι καθημερινῶς πρὸ τοῦ νομοθέτου ὑπὸ συζήτησιν διάφορα μέτρα καὶ ρυθμίσεις, διάφορα αἰτήματα ἱκανοποιήσεων. Ὁλόκληρος ἡ ζωὴ συμπίεζει τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν πανταχόθεν. Σημασίαν λοιπὸν ἔχει ὁ τρόπος τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἀξιώσεων, ὃν καθορίζει τὸ σύνταγμα, καὶ ὅστις ἀναγκαίως δεσμεύει τὸν νομοθέτην.

Σημασίαν ἔχουν θεμελιώδη αἱ ἐξουσιοδοτήσεις ἅς θὰ ἀνεύρη εἰς τὸν συνταγματικὸν χάρτην ὁ νομοθέτης καὶ αἵτινες, ἀφ' ἑνὸς τὸν δεσμεύουν ὡς πρὸς τὴν ἐπιλογὴν τῶν μέτρων, ἀφ' ἑτέρου δὲ καθιστοῦν ἀντισυνταγματικὴν πᾶσαν παρέκκλισιν ἀπὸ τῶν θεμελιωδῶν τούτων κανόνων. Ὁ νομοθέτης δὲν δύναται πλέον νὰ ἐνεργήσῃ ἄλλως· ἄρα ὑποχρεοῦται νὰ ἐνεργήσῃ οὕτως, διότι ἀναγκαίως, ὑπὸ τὰς νέας πιέσεις τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας θὰ ἐνεργήσῃ.

Αἱ νέαι συνταγματικαὶ διατάξεις ἔχουσι καὶ ἄλλην σοβαρὰν συνέπειαν ὡς πρὸς τὴν λειτουργίαν τῆς δημοκρατίας. Ἐλέχθη πολλάκις, ὅτι ἡ νεωτέρα δημοκρατία ὑπόκειται εἰς μίαν ἐσωτερικὴν ἀντίφασιν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἡ λειτουργία της κυμαίνεται ἐπικινδύνως. Ἐνῶ τούτέστιν τείνει διὰ τῆς νομοθεσίας της νὰ ἀσκῆ εὐρεῖαν κοινωνικὴν πολιτικὴν, δημοκρατικὴν, ἀντιθέτως ἢ ἄσκησις τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τρέπεται πρὸς συγκεντρωτικότητα καὶ ἰδίᾳ ἐνίσχυσιν τῆς ἐκτελεστικῆς

ἐξουσίας, ἔναντι τῆς νομοθετικῆς. Αἱ νέαι διατάξεις τοῦ ὁμαδικοῦ δικαίου καὶ τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ κράτους λύουσι σχετικῶς τὴν ἀντίθεσιν ταύτην, ὅχι διότι παρέχουσι ρύθμισιν τῶν σχέσεων τῶν ἐξουσιῶν πρὸς ἀλλήλας, ἀλλὰ διότι παρέχουσιν εἰς τὸ κράτος τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τῆς κοινωνικῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ. Ἀληθῶς ἡ σημειωθεῖσα ἀντίθεσις προήλθεν ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ κράτους λήψις ἐξαιρετικῶν κοινωνικῶν μεταβατικῶν μέτρων κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν συνταγματικὸν χάρτην εἶχεν ἀνάγκην ἐξαιρετικῆς ἰσχύος ἐκτελεστικῆν ἐξουσίαν. Αἱ κυβερνήσεις ἐπετύγχανον εὐρείας ἐξουσιοδοτήσεως παρά τοῦ νομοθέτου καὶ οὕτω ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία καθίστατο ἰσχυροτάτη δύναμις ρυθμίσεως τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Νῦν αἱ ἐξουσιοδοτήσεις πρὸς τὸν νομοθέτην ρυθμίσεως τῶν ἐλευθεριῶν δικαιολογοῦσι ταυτοχρόνως, καίτοι δὲν τὸ λέγουσιν ρητῶς, τὴν ὕπαρξιν ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἰσχυρᾶς, κατευθυνομένης ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν σκοπιμοτήτων ἃς τὸ σύνταγμα περιοριστικῶς ἔταξε εἰς τὸν νομοθέτην καὶ τὸ κράτος γενικῶς. Δικαιολογοῦσι τὴν τοιαύτην ἰσχὺν τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἐντὸς τῆς δημοκρατίας, διότι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν εὐρυτάτου περιεχομένου δημοκρατικῶν ρυθμίσεων τῶν προβλεπομένων ὑπὸ τοῦ συντάγματος, ὅσονδήποτε καὶ ἂν καθορισθῶσι νομοθετικῶς ἀναγκαίως ἀπαιτοῦσιν ἰσχυρὰν καὶ γενικὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας δηλαδὴ τῶν διειρητικῶν λειτουργιῶν καὶ ὑπηρεσιῶν.

Ἐπέρχεται οὕτω περαιτέρω διὰ τῶν συνταγματικῶν διατάξεων ἡ λύσις ἐνὸς σοβαρωτάτου θεωρητικοῦ προβλήματος, ὅπερ ἀπησχόλησε τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας: ποῖον εἶναι τὸ ἀληθὲς περιεχόμενον καὶ ἡ σκοπιμότης τῆς ἐπεμβατικῆς δράσεως τοῦ κράτους ἐντὸς τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς, μὲ ἄλλους λόγους, πρέπει τὸ κράτος νὰ προσπαθήσῃ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἐλευθέραν παράδοσιν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως ἢ ἀντιθέτως πρέπει τὸ κράτος διὰ τῶν ὀργάνων του νὰ ρυθμίζῃ τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν; Τὸ πρόβλημα λύουσι τὰ σύγχρονα συντάγματα ὁμοφώνως: τὸ κράτος εἶναι ἀναγκαίως, καὶ πρέπει νὰ εἶναι, ἐπεμβατικὸν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ, διότι ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ ἢν ἀσκεῖ ἀποσκοπεῖ νὰ κυριαρχήσουν ἐν τῷ συνόλῳ αἱ ἀρχαὶ τῆς ἰσότητος ὑπεράνω τῶν ἀνισοτήτων, τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως. Ὡς ἐπεμβατικὴ λειτουργία τοῦ κράτους κατὰ τὸ σύγχρονον συνταγματικὸν δίκαιον νοεῖται ἡ διὰ τοῦ κράτους κοινωνικοποίησις τῆς οἰκονομίας, ἥτις, οὕτω, νὰ ρυθμίζῃ τὴν λειτουργίαν τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων.

Αἱ διατάξεις αὗται, τῶν νεωτέρων ἰδίᾳ συνταγματικῶν χαρτῶν, λύουσι τέλος ἑτέραν θεωρητικὴν ἀμφισβήτησιν ὡς πρὸς τὴν καθ' ἑαυτὴν ἀξίαν τῶν συνήθων νομοθετικῶν διατάξεων κοινωνικοῦ καὶ οἰκο-

νομικοῦ δικαίου. Ἡμφισβητήθη τούτέστιν ἐὰν ὑφίσταται ἀσφαλὲς θεωρητικὸν κριτήριον ὑπεροχῆς, μείζονος ἐσωτερικῆς ἀξίας, τοῦ «κοινωνικοῦ» ἢ «ὁμαδικοῦ» ἔναντι τοῦ «ἀτομικοῦ» καὶ τοῦ «ὑποκειμενικοῦ». Ἐὰν σαφὲς κριτήριον μεταξὺ τῶν δύο τούτων θέσεων δὲν ὑπάρχη καὶ ἀμφότεραι δύνανται κοινωνικῶς νὰ εἶναι κατ' ἀρχὴν τοῦλάχιστον τόσον βλαβεραὶ ὅσον καὶ ὠφέλιμοι, τόσον ἐπικίνδυνοι ὅσον καὶ ἀκίνδυνοι, τότε οἱ ἐπιβαλλόμενοι περιορισμοὶ εἰς τὴν ἐλευθερίαν δημιουργοῦν μίαν ἀπλὴν σχετικότητα αὐτῆς, μίαν ἀχαρακτῆριστον νομικῶς σχετικότητα τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων χωρὶς διὰ τῶν διατάξεων τούτων νὰ παρέχεται ἀντικειμενικὴ κλίμαξ ἀξιών, χωρὶς, συνεπῶς, τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ν' ἀποτελῆ ἀληθῆ κανόνα δικαίου, ἀλλὰ ἐκφράζει μόνον ἀπλᾶς πολιτικὰς ἢ κοινωνικὰς σκοπιμότητας. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν ταύτην τὸ δίκαιον κατέστη ἀπλῶς δυναμικὴ κατάσταση. Αἱ νέαι συνταγματικαὶ διατάξεις διὰ τῆς ὀλοκληρώσεως καὶ τῆς σαφηνείας αὐτῶν ἔρχονται ἀκριβῶς νὰ διαφωτίσουν τὴν ἀμφιβολίαν ταύτην. Ἀληθῶς κατὰ τὴν σύγχρονον δημοκρατίαν τὸ ὁμαδικὸν ἔχει μεγαλυτέραν ἀξίαν ἔναντι τοῦ ἀτομικοῦ, ἔχει ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν κοινωνικὴν ὠφελιμότητα καὶ σκοπιμότητα: τὸ σύνολον ἔναντι τοῦ πολίτου, ἢ τάξις ἔναντι τῶν μεμονωμένων ἀνταγωνιστῶν, ἢ συντεχνία, τὸ σωματεῖον ἔναντι τοῦ ἀτομικοῦ ἐπάγγελματιοῦ καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Διότι ἡ ὁμὰς πραγματοποιεῖ ἐν τῇ δημοκρατίᾳ τὴν ἰσότητα, ἐνῶ τὰ ἄτομα καθ' ἑαυτὰ τὴν ἀνισότητα. Διότι τὸ ὁμαδικὸν συμφέρον δημιουργεῖ τὴν κατ' ἰσότητα διανομήν, τὸ ὁμαδικὸν δικαίωμα τὴν ἴσην ἢ ἀνάλογον συμμετοχὴν, ἐνῶ τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα παλαίουν διὰ τὴν συγκέντρωσιν τῶν μέσων εἰς χεῖρας τοῦ ἀτόμου ἀφαιρουμένων ἀπὸ τῶν ἄλλων. Καὶ κάθε ὁμὰς ἔναντι τῆς γενικωτέρας ἐνότητος ἔχει μικροτέραν ταύτης ἀξίαν μέχρι τοῦ συνόλου. Αὕτη εἶναι ἡ διδασκαλία ἣτις ἀπορρέει ἐξ ὅλων τῶν νεωτέρων συνταγματικῶν χαρτῶν.

Ἐπιβεβαιοῖ ἡ διδασκαλία αὕτη κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ νόμοι τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας περὶ ἀτομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἐκμεταλλεύσεως ὑπὸ τοῦ ἰσχυροτέρου τοῦ ἀσθενεστέρου, κατισχύσεως ἀνελέγκτως τοῦ ἀτομικοῦ δικαιώματος, περὶ τοῦ δεδικαιολογημένου τοῦ θύματος τοῦ οικονομικοῦ ἀγῶνος, τῆς ἀνεμποδίστου ἀναπτύξεως τῆς ἐπιχειρήσεως διὰ τοῦ κεφαλαίου, τῆς μὴ ἐπεμβάσεως εἰς τὴν ἀτομικὴν πρωτοβουλίαν πρέπει κατὰ βάσιν νὰ καμφθῶσι καὶ οὐσιαστικῶς νὰ μεταρρυθμισθῶσιν, διότι ἄλλως ἡ ὀλότης κινδυνεύει καὶ ἡ δημοκρατία καταρρέει. Γαξικὴ πάλῃ, ἐργασία ἀνχειοτρεπῆς, μισθὸς ἀπλῶς ὀνομαστικός, ἀνθρωπίνῃ οικονομικῇ δουλείᾳ, περιοχαὶ καθιστερημένοι, πληθυσμοὶ γυμνώτοντες καὶ χαροπαλαίοντες, περιφρόνησις τῆς ὑγείας καὶ ἐγκυτάλειψις τῆς ἀνεργίας, δὲν δύνανται νὰ ἐννοηθῶσιν εἰς μίαν

ὕγιᾶ κοινωνικὴν οἰκονομίαν. Οὐδὲ ἀκόμη περισσότερον μονοπωλιακαὶ οἰκονομικαὶ δυνάμεις, παρασιτικὴ κάρπωσις τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, συγκέντρωσις τοῦ πλούτου εἰς χεῖρας ὀλίγων, χρησιμοποίησις τῆς ἐργασίας ὡς ἐμπορεύματος, προνόμια μορφώσεως, μέσων καὶ σχέσεων. Δι' αὐτὸ ἡ δρᾶσις τῶν ὁμαδικῶν νόμων ἔχει μείζονα ἀξίαν τῆς ἀλόγου πάλης τῶν ἀτομικῶν ἀξιώσεων καὶ ἐπιθυμιῶν.

Οὕτω μίᾳ οὐσιαστικῇ, εὐρεΐᾳ, δημιουργικῇ ἔννοια τῆς νομιμότητος, ἣτις κατ' ἀρχὴν διέπει τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα, παρέχεται διὰ τῶν νέων διατάξεων. Νομιμότης γόνιμος εἰς μεγάλην καὶ ποικίλλη κλίμακα, νομικῶν ἀξιῶν.

§ 23. Εἰς ὅλα τὰ νεώτερα ταῦτα συντάγματα, ἰδίως τὰ μετὰ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον, δι' ὧν πραγματοποιεῖται ἡ μετάβασις ἐκ τῆς κλασσικῆς πολιτικῆς δημοκρατίας εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν δημοκρατίαν, ἀνευρίσκομεν ἐν ὁλοκληρώσει καὶ συναρμογῇ τὰς γενικὰς ἐκείνας ἀρχὰς, αἵτινες ἀπορρέουσιν ἐξ ὄλων ἐκείνων τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ δημοσίου δικαίου, ἃς ἀνωτέρω παρηκολουθήσαμεν, καὶ δι' ὧν ἐπεδιώχθη ἡ ἱκανοποίησις κατὰ διαφόρους τρόπους ποικίλλων ὁμαδικῶν δικαίων καὶ συμφερόντων. Θεμελιωδῶς τὰ συντάγματα ταῦτα ἐπιδιώκουν τὴν διατύπωσιν καὶ οἰκονομικὴν διαμόρφωσιν τῶν ὁμαδικῶν δικαίων, ὅσα κατὰ πρῶτιστον λόγον ἢ σύγχρονος κοινωνικῆς ἀνάγκης θέτει εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν, δικαίων ὧν καθορίζονται τὰ ὅρια καὶ ὁ τρόπος τῆς ἱκανοποιήσεώς των. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ συνοψίσωμεν τὰς ἀρχὰς ταύτας, αἵτινες ἀπορρέουν ἐκ τῶν συνταγματικῶν τούτων διατάξεων καὶ νὰ καθορίσωμεν ἐπιστημονικῶς τὸ κύριον οὐσιαστικὸν αὐτῶν περιεχόμενον, θὰ ἔχωμεν τὰ ἑξῆς δεδομένα:

α) Βασικῶς τὸ σύνολον τῶν διατάξεων τούτων τίθεται διακεκριμένως τοῦ παλαιοῦ καταλόγου τῶν παλαιῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν. Αἱ παλαιαὶ θεμελιώδεις ἀτομικαὶ ἐλευθερίαι ἐπροστάτευον εὐθέως καὶ μόνον τὸ ἄτομον ἐν τῇ πρωτοβουλίᾳ του καὶ τῷ δικαίωμάτι του, ἀνεξαρτήτως πάσης ὁμαδικῆς αὐτοῦ καταστάσεως ἢ τοιαύτης κρίσεως περὶ τοῦ ὁμαδικοῦ συμφέροντος ἢ ἀνάγκης. Ἀντιθέτως, συνεπῶς πρὸς τὰ παλαιὰ ἀτομικὰ δικαιώματα — ἰδιοκτησίας, συμβάλλεσθαι, λόγου, κατοικίας, ἐπικοινωνίας, ἐργασίας, συνετairίζεσθαι κλπ. — αἱ νέα διατάξεις καθιερώνουν ὁμαδικὰ δικαιώματα. Δὲν ἀναγνωρίζονται τούτέστιν ταῦτα εὐθέως εἰς τὸ ἄτομον, ἀλλὰ ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον ἀνήκει τὸ ἄτομον εἰς τὴν ὁμάδα ἐκείνην, τὸ ὁμαδικὸν συμφέρον ὅπερ προβλέπει καὶ προστατεύει ὁ συνταγματικὸς νομοθέτης. Δικαίωμα εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀσφάλισιν ἔχει οὐχὶ πᾶς πολίτης, ἀλλ' ὁ ἐργαζόμενος μισθωτικῶς, συνεπῶς ὁ ἀνήκων εἰς ὠρισμένην ὁμα-

δικήν και ταξικήν κατάστασιν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει διὰ τὸ δικαίωμα τοῦ συνδικαλιζέσθαι, τὸ δικαίωμα τοῦ πάσχοντος οικονομικῶς ἀτόμου, τὸ δικαίωμα εἰς ἐπαγγελματικὴν ἐκπαίδευσιν κλπ. Κατὰ κύριον λόγον συνεπῶς ὁ πολίτης προστατεύεται ἢ ὠφελεῖται, διότι ἐν γενικὸν συμφέρον εἰς ὃ μετέχει ἐπιβάλλει τοῦτο. Τὰ παλαιὰ ἀτομικὰ δικαιώματα ἀνεγνωρίζοντο ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς αὐτῆς πάντοτε γενικῆς καταστάσεως τοῦ συνόλου. Τὰ νέα ὁμαδικὰ δικαιώματα ἀναγνωρίζονται ἐν σχέσει πρὸς εἰδικὰς συγκεκριμένας καταστάσεις τῶν διαφόρων ὁμαδικῶν συμφερόντων και ἀναγκῶν τοῦ συνόλου και τῶν ὁμάδων, ἅς πρόκειται νὰ ρυθμίση ὁ νομοθέτης,

β) Τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα, αἱ ἀτομικαὶ ἐλευθερίαι τῆς κλασσικῆς δημοκρατίας δὲν συνεπήγοντο ὑποχρεώσεις διὰ τὸ κράτος, ὑποχρεώσεις θεσπίσεως ἀντιστοίχων διατάξεων, γενικῶν μέτρων, προβλέψεις περὶ πόρων οικονομικῶν δι' αὐτά, φροντίδων διὰ τὰ κατάλληλα μέσα και ὑπηρεσίας πρὸς ὀργάνωσιν των. Αἱ ἐλευθερίαι ἀνεγνωρίζοντο εἰς τὸν πολίτην ὅστις ἔδρα κατ' ἀρέσκειαν ἢ ἐφησύχαζε. Ἀντιθέτως τὰ ὁμαδικὰ δικαιώματα ἐπιβάλλουσιν ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ περιεχομένου αὐτῶν ὑποχρεώσεις εἰς τὸ κράτος. Κοινωνικὴ ἀσφάλις, συνδικαλισμός, ἐθνικοποιήσεις, προστασία ἀκτημόνων, δικαίωμα εἰς πλήρη μισθόν, εἰς ἐπαγγελματικὴν ἐκπαίδευσιν κλπ. σημαίνουν ὅτι τὸ κράτος ἢ θὰ παράσχη τὰ μέσα πρὸς τοιαύτας ἱκανοποιήσεις ἢ διὰ τῆς νομοθεσίας του θὰ καθορίση τοὺς πόρους, τοὺς τρόπους και τὴν διαδικασίαν τῆς τοιαύτης ἱκανοποιήσεως.

γ) Εἰς τὰς νέας διατάξεις μετὰ δυσχερείας πολλάκις δύναται νὰ διαγνωσθῇ ἐὰν ἡ βούλησις τοῦ συνταγματικοῦ νομοθέτου εἶναι νὰ κατευθύνῃ ἀπλῶς τὸν νομοθέτην ἢ νὰ τὸν ἐπιτάξῃ πρὸς ὠρισμένην συμμόρφωσιν, πρὸς ὠρισμένην ἱκανοποίησιν τοῦ ὁμαδικοῦ συμφερόντος. Ἡ διάταξις καθ' ἣν ἡ ἐργασία τελεῖ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ κράτους εἶναι ἐντελῶς ἀπλῶς κατευθυντήριος. Ἀλλ' ὅταν λέγει ὅτι λαμβάνει τὸ κράτος μέριμναν ὑπὲρ τῆς προστασίας τῶν μισθωτικῶς ἐξηρητημένων ἢ διάταξις μετέχει κατευθύνσεως και ἐπιταγῆς, ὅταν τέλος ὀρίζει ὅτι τὸ κράτος ὑποχρεοῦται νὰ ρυθμίξῃ τὴν ἐργασίαν κατὰ τρόπον ὥστε νὰ μὴ θίγεται ἡ ἀνεξαρτησία και ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἐργαζομένου ἢ διάταξις εἶναι ὑποχρεωτική. Ἀλλὰ ἡ διάκρισις εἶναι συνήθως δυσχερεστάτη. Πᾶσαι αἱ διατάξεις αὗται εἶναι οὐσιαστικῶς ἐξουσιοδοτήσεις πρὸς τὸν νομοθέτην, ὅπως ἐνεργήσῃ δι' ἐν ὁμαδικὸν συμφέρον ἐντὸς ὠρισμένων ὁρίων κατὰ μίαν ὠρισμένην κατεύθυνσιν, λύουσαι τὴν ἀμφισβήτησιν περὶ τῶν προστατευτέων ἢ και τῶν ὑποχρέων. Δὲν φαίνεται συνήθως ὁ συνταγματικὸς νομοθέτης νὰ ἐπιμένῃ περισσότερον διότι ἡ συνταγματικὴ προαίρεσις ὅπως ἴσως

έκφραζομένη δέν δύναται παρὰ νά εἶναι σεβαστή και διότι δέν δύναται πάντοτε νά προβλέψη τὰς εἰδικὰς ἐκάστοτε πραγματικάς καταστάσεις ὥστε νά δεσμεύσῃ περισσότερο τὸν νομοθέτην.

Τὸ ζήτημα ὁμῶς ἔχει θεμελιώδη σημασίαν. Ἐάν μία διάταξις εἶναι ὑποχρεωτική, καθιεροῖ τοῦτέστιν εὐθέως ἓνα δικαίωμα εἰς τὸν πολίτην τὸν ἀνήκοντα εἰς τὴν προβλεπομένην κατηγορίαν, τότε τὸ δικαίωμα τοῦτο ἀνήκει αὐτῷ ἀνεξαρτήτως οἰασδῆποτε νομοθετικῆς ρυθμίσεως. Ὅταν τὸ σύνταγμα ὀρίζει π.χ. ὅτι ἡ ἀπεργία εἶναι δικαίωμα τῶν ἐργαζομένων, τότε δύναται οὗτοι νά ἐνεργήσωσιν ὁμαδικῶς ἄνευ ἄλλης εἰδικωτέρας ἀδείας τοῦ νόμου. Συνεπῶς πρᾶξις διοικητικῆ ἀπαγορεύουσα τὴν ἀπεργίαν ἢ τιμωροῦσα τοὺς ἀπεργοὺς θά ἦτο ἀντισυνταγματικὴ ἐκ τούτου και μόνον.

δ) Κοινὸν γνώρισμα ἀσφαλῶς ὄλων τῶν διατάξεων τούτων εἶναι ὅτι ἡ ἐκπλήρωσις τῶν προϋποθέτει νομοθετικὰ μέτρα τοῦ κράτους ἢτοι ἐπεμβάσεις τῆς νομοθεσίας εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν. Ἄλλ' ἡ ἐπέμβασις αὕτη ἔχει γενικῶς ἓν κοινὸν ἀποτέλεσμα : ἐπιφέρει τὴν ἀνύψωσιν τῆς δράσεως τῶν ὁμάδων, τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ζωτικότητος τῶν, τῆς συνειδητῆς τῶν ὑπάρξεως διὰ τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν αἰτημάτων ἢ τῶν δικαίων τῶν, τὴν ἐπίσπευσιν και τὴν προώθησιν τῆς ὀργανωμένης τῶν ὑπάρξεως. Εἴτε πρόκειται περὶ κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων, εἴτε πρόκειται περὶ ἐνισχύσεως ὀρισμένων οἰκονομικῶν κλάδων, εἴτε πρόκειται περὶ συνδικαλιστικῶν ἐλευθεριῶν ἢ ἐθνικοποιήσεων ἢ περὶ καλλιτέρας κατανομῆς τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων, πᾶσαι αἱ ρυθμίσεις αὗται ἀναγκαίως ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν προϋποθέτουν και ἐπιβάλλουν ὀργάνωσιν τῶν κατὰ ὁμαδικὴν διαδικασίαν και δι' αὐτενεργείας ἢ ἐκπροσωπήσεων τῶν ὁμάδων. Αἱ νέαι διατάξεις δέν συνεπάγονται συνεπῶς ἀπλῶς τὴν συνέπειαν τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀτόμων και τῶν ἀτομικῶν ἀναγκῶν, ἀλλὰ εὐθέως τὴν δημιουργίαν ὁμαδικῶν καταστάσεων, ὁμαδικῶν διαμορφώσεων. Ὁ κρατισμὸς συνεπῶς ἰσορροπῆται διὰ τῆς ἀφυπνίσεως και θέσεως ἐν δράσει ὁμαδικῶν ὀργανισμῶν ἢ ἐκπροσωπήσεων. Ἡ ἀρχὴ και ἡ βᾶσις τῆς δημοκρατίας δέν περιορίζεται, ἀλλ' εὐρύνεται δι' αὐτῶν, πραγματοποιουμένης τῆς ἐξελίξεως πρὸς τὴν κοινωνικὴν και οἰκονομικὴν δημοκρατίαν.

ε) Κοινὸν τέλος γνώρισμα πάντων τῶν νέων διατάξεων τῆς κοινωνικῆς και οἰκονομικῆς δημοκρατίας εἶναι ὅτι πᾶσαι ἀναφέρονται εἰς μίαν νομοθετικὴν ἐνέργειαν ἣτις συνεπάγεται μεταβολὰς και ἐξαναγκασμοὺς εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν, εἰς τὰς οἰκονομικὰς σχέσεις και ἐπιφέρει μίαν μεταρρύθμισιν εἰς αὐτάς. Οὐδεμία τῶν συνταγματικῶν διατάξεων εἶναι ἀπηλλαγμένη τῆς συνεπείας ταύτης ὅτι ἐπι-

φέρει ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὸν κατ' ἄλλον τρόπον κανονισμόν τῶν οικονομικῶν συναλλαγῶν καὶ ἐξαρτήσεων.

§ 24. Τὸ περιεχόμενον τῶν συνταγματικῶν διατάξεων οικονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ρυθμίσεως δύναται νὰ περιληφθῇ εἰς τὰς ἐπομένους ἀρχάς. Βασικῶς τὸ σύνολον τῶν διατάξεων διακρίνεται εἰς δύο κατηγορίας, τὰς διατάξεις κοινωνικοῦ δικαίου καὶ τὰς διατάξεις οικονομικοῦ δικαίου. Μεταξὺ ὧν τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν τῆς συνταγματικῆς προβλέψεως ὑφίσταται ἄμεσος ἐξάρτησις καὶ ἐσωτερικὴ συσχέτισις.

Διὰ μὲν τῶν διατάξεων τοῦ κοινωνικοῦ δικαίου ἀναγνωρίζονται ὁμαδικὰ δικαιώματα εἰς τὰς ἐξηρητημένας τάξεις, τοὺς ἐογαζομένους μισθωτικῶς, ἄλλας πασχούσας οικονομικῶς τάξεις, γενικῶς εἰς ἐκείνους ὧν τὸ εἰσόδημα ἢ ἐκλείπει ἔντελῶς ἢ εὐρίσκεται κάτω τοῦ ἐπιπέδου τῆς πλήρους κοινωνικῆς συντηρήσεως ἢ τελοῦν ὑπὸ συνθήκας ζωῆς καὶ ἐργασίας ἀξιούσας ἰδιαιτέραν μεταχείρισιν καὶ προάσπισιν. Σκοπὸς εἶναι ἡ ἐξασφάλισις ὄρων βίου, χρησιμοποίησεως οικονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἀνταμοιβῆς καὶ ἀσφαλείας πλήρως καὶ σταθερῶς.

Διὰ δὲ τῶν διατάξεων οικονομικοῦ δικαίου καθορίζονται τὰ γενικώτερα δίκαια τοῦ συνόλου κατέναντι τῶν οικονομικῶν δυνάμεων, κατέναντι τῶν συνεπειῶν τοῦ ἐλευθέρου οικονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, κατέναντι τῶν καταστάσεων τῆς οικονομίας ὅπου ἀφορᾷ τὴν κατανομήν τοῦ πλούτου, κατέναντι τῆς θέσεως ἐν τῇ οἰκονομίᾳ ὀρισμένων κατηγοριῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ὑπηρεσιῶν, κατέναντι τοῦ τρόπου τῆς λειτουργίας τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, κατέναντι τῆς μεθόδου λειτουργίας τῶν διαφόρων κλάδων τῆς οικονομίας. Καθορίζονται ὡσαύτως διὰ τῶν διατάξεων οικονομικοῦ δικαίου διάφοροι μορφαὶ ἐπεμβάσεως εἰς τὴν οικονομικὴν ζωὴν αἵτινες ἀποτελοῦν τοὺς τρόπους τῆς ἐξασφαλίσεως τῶν συμφερόντων τοῦ συνόλου καὶ τῶν διαφόρων οικονομικῶν τάξεων, ὁμάδων κλπ.

Μεταξὺ τῶν δύο κατηγοριῶν τῶν διατάξεων τούτων εὐρίσκεται οὐσιώδης, ὡς ἐλέχθη, ἐσωτερικὴ σχέσις: αἱ διατάξεις αὗται συνδυάζονται ἐν τῇ σκοπιμότητι τῆς ἐπιτεύξεως καθεστῶτος οικονομικῆς ἰσορροπίας δι' οὗ θὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ οικονομικὴ εὐημερία τοῦ συνόλου διὰ τῆς μείζονος συμμετοχῆς ὅλων εἰς τὴν οικονομικὴν προσπάθειαν καὶ τὸ οικονομικὸν ἀποτέλεσμα διὰ τῆς ἐν ἰσότητι συνεργασίας κεφαλαίου καὶ ἐργασίας ἐπὶ σκοπῷ αὐξήσεως τῆς ἀποδόσεως καὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος.

Πλέον συγκεκριμένως αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος διατάξεις ἀναφέρονται εἰς τὰ ἑξῆς ἀντικείμενα: α) Διατάξεις κοινωνικοῦ δικαίου: Ἡ

ἐργασία ἀποτελεῖ ὑποχρέωσιν ἀλλὰ καὶ δικαίωμα προστατευόμενον ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἐνασκήσει του. Ἡ ἐργασία ἔχει δικαίωμα πλήρους ἀνταμοιβῆς. Ὁ ἐργαζόμενος ἔχει δικαίωμα ἀνταμοιβῆς ἀνάλογα πρὸς τὴν ποσότητα καὶ τὴν ποιότητα τῆς ἐργασίας του. Ἡ ἀνταμοιβὴ τοῦ ἐργαζομένου πρέπει νὰ εἶναι ἐπαρκῆς διὰ τὴν ἐξασφάλισιν εἰς αὐτὸν καὶ τὴν οἰκογένειάν του ἐπαρκοῦς καὶ ἀξιοπρεποῦς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁ ἐργαζόμενος δικαιούται εἰς προστασίαν ἀπὸ τῆς ἀνεργίας καὶ πλήρους συστήματος κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως ἀπὸ παντὸς κινδύνου καὶ συνεπείας τῆς ἐργασίας του. Ἡ συνδικαλιστικὴ ἐλευθερία ἀναγνωρίζεται εἰς ὅλας τὰς ἐπαγγελματικὰς κατηγορίας τῶν μισθωτικῶς ἐξηρημένων. Τὸ δικαίωμα τῆς ἀπεργίας ὡσαύτως. Ἰδιαιτέρως προστατεύεται καὶ ἀναπτύσσεται τὸ σύστημα τῆς συλλογικῆς συμβάσεως ἐργασίας. Ἀναγνωρίζεται εἰς τὸν ἐργαζόμενον τὸ δικαίωμα τῆς συνεργασίας εἰς τὴν διαχείρησιν τῆς ἐπιχειρήσεως ἐπὶ σκοπῷ ἀποδόσεως τῆς παραγωγῆς. Ἀναγνωρίζεται εἰς τὸν ἐργαζόμενον τὸ δικαίωμα τῆς ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως. Οἱ ὅροι τῆς ἐργασίας γενικῶς τῶν ἐργαζομένων πρέπει νὰ εἶναι δίκαιοι, ἀνθρώπινοι καὶ ἀξιοπρεπεῖς. Εἰδικῶς δέον νὰ ρυθμίζεται ἡ ἐργασία γυναικῶν καὶ ἀνηλίκων. Ἡ ἀγροτικὴ τάξις δέον νὰ τυγχάνῃ ἰδιαιτέρας προστασίας. Ὁμοίως αἱ τάξεις τῆς μικρᾶς ἰδιοκτησίας. Πρέπει νὰ προωθῆται ἡ συμμετοχὴ ὅλων τῶν ἐξηρημένων εἰς τὴν πολιτικὴν, οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ὀργανωσιν τῆς χώρας. Ἰδιαιτέρας προστασίας καὶ περιθάλψεως δέον νὰ τυγχάνωσι τὰ θύματα τοῦ πολέμου, τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων καὶ τῆς ἀνεργίας, ἡ πάσχουσα οἰκονομία, οἱ ἀκτήμονες ἐν γένει.

β) Διατάξεις οἰκονομικοῦ δικαίου: Βασικῶς ἀναγνωρίζεται εἰς τὸ σύνολον τὸ δικαίωμα ὅπως τὸ οἰκονομικόν του καθεστῶς ἐρείδεται ἐπὶ ἀρχῶν κοινωνικῆς δικαιοσύνης, οἰκονομικῆς ἰσότητος, συμμετοχῆς ὅλων εἰς τὰ οἰκονομικὰ μέσα καὶ τὰς ὑπηρεσίας. Ἐξασφάλισις εἰς ὅλον τὸν πληθυσμὸν ἐπιπέδου ζωῆς ἱκανοποιητικῆς. Ἡ δημοκρατία ἐγγυᾶται τὰ δικαιώματα τοῦ ἐπαγγελομένου πολίτου ὡς μέλους τῶν διαφόρων ὁμάδων. Ἐξασφαλίζει τὴν τήρησιν τῆς ἀρχῆς τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης. Τὸ Κράτος ὑποχρεοῦται νὰ ἐπεμβαίῃ εἰς τὴν λύσιν τῶν ταξικῶν καὶ τῶν οἰκονομικῶν διαφορῶν ἐν τῷ συνόλῳ. Ὑποχρεοῦται νὰ ἄρῃ τὰς αἰτίας ἀνισότητος καὶ νὰ περιορίζῃ τὰ ἐμπόδια εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἰσότητα. Ἡ ἰδιοκτησία ἐκπληροῖ κοινωνικὸν σκοπόν. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας πρέπει νὰ περιορίζεται διὰ τὴν μείωσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, τὴν καλὴν λειτουργίαν τῶν ἐπαγγελματικῶν κλάδων καὶ τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ οἰκονομικοῦ συμφέροντος τῆς ὁλόκλητης, ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ. Ἡ ἰδιοκτησία ἐπὶ τοῦ πλοῦτου καὶ

τῶν οικονομικῶν μέσων δὲν ἐπιτρέπεται νὰ καθίσταται μονοπώλιον εἰς χεῖρας ὀλίγων εἰς βάρος τῆς ὀλότητος. Πρέπει νὰ προωθεῖται ἡ κατανομή τοῦ πλούτου εἰς χεῖρας τοῦ συνόλου διὰ καταλλήλων ἐπεμβάσεων. Ἰδιαιτέρας προστασίας δικαιούται νὰ τυγχάνῃ ἡ συνεταιριστικὴ καὶ συνεργατικὴ οἰκονομία. Ἡ συνεργασία κεφαλαίου καὶ ἐργασίας πρέπει ν' ἀναπτύσσεται χάριν τῆς αὐξήσεως τῆς ἀποδόσεως τῆς παραγωγῆς διὰ τῶν καταλλήλων θεσμῶν. Αἱ ταξικαὶ διαφοραὶ νὰ λύωνται διὰ τῶν καταλλήλων διαιτητικῶν καὶ συμβιβαστικῶν θεσμῶν ὡς καὶ ἡ συνεργασία τόσον εἰς τὰ ἐπαγγέλματα ὅσον καὶ εἰς τὴν κρατικὴν διοίκησιν. Τὸ κράτος πρέπει νὰ ἐπεμβαίῃ διὰ τὴν προστασίαν τῶν κινδυνευόντων ἐκ τῆς κρίσεως οικονομικῶν κλάδων καὶ γενικῶς πρὸς πρόληψιν τῆς κρίσεως καὶ τῆς ἀνεργίας. Ἐλεγχος ἐπὶ τῆς πίστεως, τῶν πρώτων ὑλῶν, τῶν ἐπιχειρήσεων, τῆς ἰδιοκτησίας, δύναται νὰ ἐπιβάλλωνται πρὸς τὸ συμφέρον τῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ εἰσοδήματος τοῦ συνόλου. Ἀνήκει εἰς τὸ κράτος τὸ δικαίωμα ὅπως χάριν τοῦ συνόλου προβαίνει εἰς τὴν ρύθμισιν τῆς ὅλης οικονομικῆς ζωῆς διὰ τὴν εὐημερίαν καὶ τὴν πρόοδον αὐτοῦ.

Εἰς πάσας ταύτας τὰς διατάξεις οικονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ δικαίου αἴτινες ἀθρόως ἐνεφανίσθησαν ἰδίως εἰς τὰ τελευταῖα μετὰ τὸν πόλεμον συντάγματα οὐδεμία διάταξις θεσπίζεται ἐν σχέσει πρὸς τὴν δημοσιονομικὴν ἢ ἐξωτερικὴν οικονομικὴν πολιτικὴν. Θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι διὰ μέσου τοῦ κενοῦ αὐτοῦ διαφεύγει πᾶσα δυνατότης ἐκπληρώσεως τῶν πρὸς τὸν νομοθέτην παρεχομένων ἐξουσιοδοτήσεων εἴτε λόγῳ ἐλλείψεως τῆς καταλλήλου δημοσιονομικῆς ρυθμίσεως καὶ συνεπῶς ἀνεπάρκειας τῶν πόρων τοῦ κράτους εἴτε λόγῳ ἀνατροπῆς τῆς προσπάθειας ἐκ τῶν δυσμενῶν ἐξωτερικῶν τῆς χώρας οικονομικῶν σχέσεων. Ἐν τούτοις, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν προπαρασκευαστικῶν ἐργασιῶν καὶ τῶν συζητήσεων τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν σωμάτων κατὰ τὴν ψήφισιν τῶν συνταγματικῶν τούτων μεταρρυθμίσεων (ἰδίᾳ Γαλλίας, Ἑλβετίας, Ἰταλίας, Γερμανίας) ὁ συνταγματικὸς νομοθέτης ἀπέδωσε πρωτίστην καὶ βασικὴν σημασίαν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν οικονομικὴν καὶ κοινωνικὴν πολιτικὴν. Αἱ ἀρχαὶ τούτέστιν ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ νομοθεσία πρέπει νὰ θεσπίσῃ θεμελιώδεις θεσμούς, ὡς τῆς μειώσεως τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, τοῦ περιορισμοῦ τῶν μονοπωλίων, τῆς συνεργασίας κεφαλαίου καὶ ἐργασίας, τοῦ ἐλέγχου τῶν ἐπαγγελμάτων, τῆς κατανομῆς τοῦ πλούτου, τῆς ρυθμίσεως ἐνὸς γενικοῦ οικονομικοῦ σχεδίου προόδου τῆς συνδικαλιστικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐξασφαλίσεως ἀνεκτοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου εἰς τὸν ἐργαζόμενον, ἐθεωρήθησαν θεμελιώδεις καὶ ἀνεπίδεκτοι ἀμφισβητήσεως διὰ τὴν σύγχρονον ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ τοιαύτη ρύθμισις τοῦ ἐσωτερικοῦ καθεστῶτος ἐθεωρήθη ὡς τὸ κύριον καθήκον τοῦ κράτους διὰ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ὑπόστασιν τῆς δημοκρατίας. Δὲν ἀποτελοῦσι δὲ αἱ βάσεις αὗται ἀπλῶς συμβιβασμόν, ὡς ἐνίοτε, ὑποστηρίζεται, μεταξὺ τῶν κατευθύνσεων τῆς δεξιᾶς καὶ τῶν ἀντιθέτων ροπῶν τῆς ἀριστερᾶς. Ὑπῆρξαν ἐκδήλωσις πηγαίων καὶ γενικῶν ἀναγκῶν αὐτῆς ταύτης τῆς συγχρόνου δημοκρατίας, ὅπως τοῦτο προκύπτει ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀναλόγου ἐξελίξεως εἰς χώρας ὅπου ἡ διάστασις μεταξὺ συντηρητικῆς δεξιᾶς καὶ ἀνατρεπτικῆς ἀριστερᾶς δὲν ὑφίσταται, ὅπως τὰς Ἡν. Πολ. Ἀμερικῆς, τὴν Ἀγγλίαν, τὴν Αὐστραλίαν, τὴν Ἑλβετίαν.

Ἐλέχθη ἐπίσης ὅτι αἱ συνταγματικαὶ αὗται διατάξεις εἶναι τόσο εὐρεῖαι κατὰ περιεχόμενον ἔξουσιοδοτήσεις καὶ τόσο ἀορίστως διαγράφουν τὰ ὅρια τῆς κρατικῆς ἐπεμβάσεως καὶ τὰ ὁμαδικὰ δίκαια ὥστε κατ' οὐσίαν εἶναι ἄνευ νομικοῦ περιεχομένου καὶ πολιτικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀφοῦ κατ' οὐσίαν δὲν πράττουν τί ἄλλο παρὰ νὰ ἐπαναλαμβάνουν γνωστὰς κοινωνικὰς κατευθύνσεις πάσης συγχρόνου νομοθεσίας. Ἡ παρατήρησις δὲν στερεῖται ἐν μέρει ἀληθείας, ἄλλ' ἡ σοβαρότης τῆς μεταρρυθμίσεως ἔγκειται πρωτίστως εἰς τὸ ὅτι ἐκφράζει μίαν νέαν θέλησιν τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ἐν τῇ δημοκρατία: τὴν θέλησιν ὅπως διὰ διατάξεων ἠύξημένης τυπικῆς δυνάμεως μεταβληθῇ κατὰ βάσιν ἢ μέχρι τοῦδε ἔννοια τῆς κλασσικῆς δημοκρατίας καὶ τεθῶσιν αἱ βάσεις τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς δημοκρατίας. Ἡ μεταρρύθμισις παρίσταται οὕτω σοβαρωτάτη καὶ εὐρυτάτη, ἐκφράζουσα ἀληθῆ συνείδησιν νέων πολιτικῶν καὶ νομικῶν μεθόδων, ἐκφράζουσα μίαν ἀληθῆ μεγάλην εἰρηνικὴν ἐπανάστασιν. Καὶ ἐὰν αἱ ἀρχαὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς πολιτικῆς εἶχον νομοθετικῶς προσδιοριθῇ καὶ κωδικοποιηθῇ ὑπῆρχε λόγος γενικώτερος νὰ ἀνακηρυχθοῦν εἰς συνταγματικὰς ἀρχάς. Αὕτη εἶναι ἡ πρώτη σοβαρὰ καὶ οὐσιώδης σημασία τῶν νέων διατάξεων. Καὶ περαιτέρω ἀποκόπτεται πᾶσα ὁδὸς ὑποχωρήσεως πλέον εἰς τὸν νομοθέτην. Κατάργησις τῆς ἤδη ὑφισταμένης νομοθεσίας κοινωνικῆς προστατευτικῆς καὶ ἰσονομικῆς πολιτικῆς θ' ἀπετέλει παράβασιν τοῦ συντάγματος. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τούτου διὰ τῶν συνταγματικῶν διατάξεων λύεται πᾶσα ἀμφισβήτησις περὶ τοῦ ποία εἶναι κατ' ἀρχὴν ἡ ὁδὸς τῆς ὀρθῆς ἐπεμβατικῆς νομοθεσίας, ἣτις τόσο κυμαίνεται καὶ ἀμφισβητεῖται. Ἡ συνταγματικὴ λύσις εἶναι ὅτι τὸ κράτος, ὁ νομοθέτης πρέπει νὰ εἶναι ἐπεμβατικοί, ὑπὲρ ἰδίως τῶν οἰκονομικῶς ἀδυνάτων, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς παλαιᾶς δημοκρατίας ἔχει πρὸ πολλοῦ ξεπερασθῇ. Ἐπεμβατικῶς πρὸς μίαν καὶ μόνην κατεύθυνσιν εἶναι νόμιμος ἡ ρύθμισις τῶν ἐλευθέρων σχέσεων: τὴν ἰσότητα, τὴν συμμετοχὴν εἰς τὰ κοινὰ μέσα, τὴν ἀμοιβαιότητα

καὶ συνεργασίαν, τὸν περιορισμὸν τῶν ἀπολυταρχικῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων. Εἰς τὸν νομοθέτην τάσσεται σαφὴς καὶ θετικὸς ἀγὼν ὑπὲρ τοῦ δικαίου.

Ἡ διδασκαλία ἣτις ἀπορρέει ἐκ τῶν συνταγματικῶν χαρτῶν εἶναι οὕτω βαθυτέρα. Αἱ νέαι διατάξεις δὲν εἶναι ἀπλῶς πολιτικὸς συμβιβασμὸς μεταξὺ τῶν συντηρητικῶν καὶ τῶν ἐπαναστατικῶν τάσεων τῶν λαϊκῶν μερίδων καὶ τῶν ἀνταγωνιζομένων τάξεων. Δὲν εἶναι μόνον μία ἐκδήλωσις τῆς «θεσμοθετικῆς» (πλουραλιστικῆς) ἐρμηνείας τῆς ὀργανωμένης κοινωνίας καὶ τοῦ δικαίου πρὸς τὴν ὁποίαν συμπίπτουν πλέον τόσον ἡ σκέψις τοῦ συγχρόνου πολιτικῆς δημοκρατίας ὅσον καὶ ἡ ἰδεολογία τοῦ συγχρόνου σοσιαλισμοῦ, μὲ τὴν εὐρυτέραν κατανόησιν τοῦ προωθουμένου παρ' ἀμφοτέρων «κοινωνικοῦ δικαίου» (*droit social*). Προχωροῦν θαρραλέως καὶ ἀρκετὰ σαφῶς πρὸς τὸ κεντρικὸν πρόβλημα τῆς σοσιαλιστικοποιήσεως τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Βεβαίως αἱ σύγχρονοι θεωρητικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἐρμηνεῖαι τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ τῆς σοσιαλιστικοποιήσεως, εἰς τὰς μὴ κολλεκτιβιστικὰς χώρας, ποικίλλει καὶ κυμαίνεται τόσον ὥστε δὲν θὰ ἦδύνατο σαφῶς νὰ καθορισθῇ τί νοεῖται ἐκάστοτε καὶ τί ἐπιδιώκεται διὰ τῶν ὄρων καὶ τῶν συνθημάτων περὶ σοσιαλιστικοποιήσεως. Ἄλλ' ἐὰν ἐκ τῆς ποικιλίας ταύτης θεωρήσωμεν ὡς βασικὸν καὶ πρωταρχικὸν αἴτημα τοῦ συγχρόνου σοσιαλισμοῦ τὴν μεταβίβασιν τῶν οἰκονομικῶν μέσων καὶ ὑπηρεσιῶν, τοῦ πολιτικοῦ καὶ διοικητικοῦ ὀργανισμοῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ συνόλου καὶ τὴν ἐπίτευξιν τῆς οἰκονομικῆς ἰσότητος μεταξὺ ἐξηρητημένων καὶ κατεχόντων, τότε ἀσφαλῶς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι διὰ τῶν διατάξεων τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ δικαίου κρίνεται ὅτι δύναται καὶ πρέπει νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ ἐξελικτικῶν νομοθετικῶν μεταρρυθμίσεων μία τοιαύτη γενικωτέρα κοινωνικο-οικονομικὴ μεταβολή. Τοιαύτην ἰδίαν ἀντίληψιν τὴν ἀνευρίσκομεν σαφέστερον ἐκφραζομένην εἰς τὰς ἐξουσιοδοτήσεις καθ' ἃς πρὸς ἐξυπηρέτησιν προγραμματισμένης καὶ ἐλεγχομένης οἰκονομίας ἣτις ἀποβλέπει εἰς τὴν γενικὴν ὠφελιμότητα, ὃ νόμος δύναται νὰ θέσῃ τὸ πρῶτον ἢ νὰ μεταβιβάσῃ μέσῳ ἀπαλλοτριώσεων κατόπιν ἀποζημιώσεως εἰς τὸ κράτος ἢ νομικὰ πρὸς ὅσους ἢ κοινωνίας ἐργατῶν ἢ καταναλωτῶν ἢ κοινῶν ἐργατῶν καὶ ἐργοδοτῶν ἐπαγγελματικὰς ὀργανώσεις, οἰκονομικὰς λειτουργίας ἢ ὑπηρεσίας, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς οὐσιώδεις γενικὰς ὑπηρεσίας, δυνάμεις ἐνεργείας, μονοπωλιακὰς ὀργανώσεις ἢ γενικὰς οἰκονομικὰς ἀνάγκας.

Φθάνομεν οὕτω νὰ συλλάβωμεν ἓνα γενικώτερον νόημα τῆς συγχρόνου δημοκρατίας διὰ μέσου τῆς συνταγματικῆς μεταρρυθμίσεως.

§ 25 Τὸ νόημα αὐτὸ παρέχει ἓν γενικὸν θεμέλιον τῆς ἔρμηνείας τῆς δημοκρατίας ὡς πολιτικοῦ ἐννόμου καθεστῶτος καὶ τοῦ συντάγματος ὡς τῆς ὑπερτάτης νομικῆς πράξεως τῆς πολιτείας. Ὁ συνταγματικὸς τούτέστιν νομοθέτης λαμβάνει πλέον ὑπ' ὄψιν τὸ σύνολον τῆς κοινωνίας, τῆς οἰκονομίας καὶ τῶν σχέσεων τῶν τάξεων, τὴν κατάστασιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τοὺς ὄρους διαβιώσεως καὶ οἰκονομίας του καὶ τὸ ἐπίπεδον διαβιώσεως τῶν ἐργαζομένων. Ἐπαυσε πλέον νὰ θεωρῇ ὅτι ἡ διὰ τοῦ ἠύξημένης τυπικῆς δυνάμεως νόμου θεμελίωσις τοῦ πολιτεύματος δεόν νὰ περιορίζηται εἰς τὴν διαγραφὴν τῶν κανόνων τῆς γενέσεως καὶ τῆς λειτουργίας τῶν ὀργάνων τοῦ κράτους καὶ εἰς τὴν ἀρνητικὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἀτομικῶν καὶ δημοσίων ἐλευθεριῶν. Τὸ σύνταγμα τῆς δημοκρατίας λαμβάνει θετικῶς θέσιν ἔναντι τοῦ κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ προβλήματος καὶ καθορίζει κανόνας περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κράτους, περὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ περιεχομένου τῆς νομοθετικῆς λειτουργίας, περὶ τῶν μεθόδων ἐνεργείας τῆς νομοθετικῆς καὶ δι' αὐτῆς τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας.

Ἀπὸ τῆς ὑψηλοτέρης ταύτης σκοπιᾶς ἀποβλέπει ὁ συνταγματικὸς νομοθέτης εἰς τὸν ἐκ μέρους τοῦ κράτους καθορισμὸν γενικῆς κοινωνικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, σταθερᾶς καὶ ὠφελίμου διὰ τὸ σύνολον διὰ καταλλήλου πρὸς τοῦτο ὀργανικῆς νομοθεσίας, ἴσως μάλιστα ἀκόμη εὐρύτερον δι' ἑὸς προγράμματος προβλέψεως καὶ ἀντιμετωπίσεως τοῦ μέλλοντος ἐν τῷ ὁποίῳ νὰ συντίθεται εἰς ἓνα ἔλλογον συνδυασμὸν καὶ ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν τῆς ὀλότητος καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς εὐημερίας διὰ τοῦ καταλλήλου χειρισμοῦ τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων, τῶν κρατικῶν μέσων καὶ τῶν σχέσεων τῶν τάξεων. Ἡ θεμελιώδης αὕτη σκοπιμότης τοῦ συνταγματικοῦ νομοθέτου δὲν καθορίζεται ἀπλῶς καὶ μόνον ἐν ὄψει τῶν ἐκ τοῦ πολέμου ἀναγκῶν, τῆς κρίσεως καὶ τῶν συνεπειῶν ταύτης. Καθορίζεται ὡς γενικωτέρα καὶ σταθερὰ καὶ ἐν καταστάσει εἰρήνης ὑποχρέωσις τοῦ κράτους πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν δικαιωμάτων ἀπαιτήσεων τῆς ὀλότητος καὶ τῶν διαφόρων αὐτῆς τάξεων καὶ ομάδων.

Ἀποβλέπουν συνεπῶς τὰ νεώτερα συντάγματα—καίτοι ρητῶς δὲν τὸ θεσπίζουν συνήθως, οὐδὲ ρητῶς καὶ σαφῶς τὸ ὀρίζουν—πρὸς ἓνα γενικὸν σχέδιον ἐκ μέρους τοῦ κράτους, δι' οὗ νὰ ρυθμίζεται τὸ σύνολον τῆς οἰκονομικῆς κυρίως ζωῆς, τόσον διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν αὐτῆς, ὅσον καὶ περαιτέρω διὰ τὴν εὐημερίαν ὄλων τῶν πολιτῶν, διὰ τὴν ἰσότητα καὶ τὴν κοινότητα τῆς προόδου. Ἐντὸς τοῦ γενικοῦ αὐτοῦ προγράμματος νομοθετικῆς καὶ γενικῆς δράσεως θὰ πρέπει νὰ συντίθενται αἱ διάφοροι ὑποχρεώσεις τοῦ νομοθέτου δι' ὧν ἱκα-

νοποιοῦνται τὰ διάφορα δίκαια τῶν ομάδων καὶ τοῦ συνόλου. Τὸ σύνταγμα ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς ἴσταται ὑπεράνω κομμάτων, πολιτικῶν κατευθύνσεων καὶ θεωρητικῶν ἀμφισβητήσεων.

Εἶναι προφανῆς ἡ λύσις τὴν ὁποῖαν περιέχει ἡ θέσις αὕτη τοῦ νεωτέρου συντακτικοῦ νομοθέτου. Παραδέχεται δηλαδὴ οὗτος ὅτι διὰ τῆς κατευθύνσεως τῶν οἰκονομικῶν μέσων καὶ τοῦ εἰσοδήματος πρὸς τὴν δίκαιαν κατανομήν εἰς τὸ σύνολον, διὰ τῆς συμμετοχῆς ὅλων τῶν τάξεων ἐν συνεργασίᾳ εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν οἰκονομικῶν μέσων, ἡ οἰκονομικὴ λειτουργία, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἄκρατον οἰκονομικὸν ἀνταγωνισμόν τοῦ παλαιοῦ δημοκρατικοῦ καθεστώτος, δύναται νὰ δημιουργήσῃ ἐν ὑψηλὸν βιωτικὸν ἐπίπεδον διὰ τὸ σύνολον τοῦ λαοῦ, ἐν σύνολον κοινωνικῆς ζωῆς ἀσφαλοῦς καὶ εὐημερούσης, πάντως δὲ νὰ τὸ προφυλάξῃ ἀπὸ τῶν κινδύνων τῶν ἐσωτερικῶν καὶ διεθνῶν κρίσεων. Θέτει οὕτω τὸ σύνταγμα τοὺς ζωντανοὺς καὶ δημιουργικοὺς κανόνας τῆς συμβιώσεως τοῦ συνόλου. Πραγματοποιεῖ τὴν νέαν τάξιν ἐν ἧ συμπτύσσουσιν ἐλευθερία καὶ ἰσότης. Ἡ νέα δημοκρατία, ὡς γνησιωτέρα ἐκδήλωσις τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, πραγματοποιεῖ τὴν μείζονα δυνατὴν προσέγγισιν πρὸς τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν βούλησιν τοῦ συνόλου—εἰρήνης, ἐνότητος, συνεργασίας, προόδου.

V. Τὸ ἑλληνικὸν συνταγματικὸν πρόβλημα

§ 26. Ἡ ἐξέλιξις τοῦ δημοσίου δικαίου τὴν ὁποῖαν δι' ὀλίγων ἀνελύσαμεν ἀνωτέρω, ὑπῆρξεν ὡς ἐλέχθη, σχεδὸν ὁμοίμορφος εἰς ὅλας τὰς συγχρόνους δημοκρατίας ὅλων τῶν Ἑπείρων, ἐξαιρέσει, βεβαίως τῶν χωρῶν τῶν διεπομένων ὑπὸ τοῦ καθεστώτος τοῦ κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ σχεδιασμένης οἰκονομίας, ὅπου ἡ κρατικοποίησις τῆς οἰκονομίας εἶναι πλήρης ἢ σχεδὸν ὀλοκληρωτικὴ. Εἷς τινὰς μεγάλας Δημοκρατίας, ὡς ἰδίᾳ ἐν Ἀγγλίᾳ, ἡ σοσιαλιστικοποίησις τῆς δημοκρατίας ὑπῆρξε βαθεῖα. Ἡ Ἑλλάς δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ κατ' ἀρχὴν ὅτι δὲν παρηκολούθησε τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν τοῦ παρεμβατισμοῦ. Πολυπληθεῖς νέοι θεσμοὶ δημοσίου καὶ εἰδικώτερον διοικητικοῦ δικαίου, δι' ὧν ἐξεδηλώθη ἡ ἐπέμβασις τοῦ κράτους εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν, ἐνεφανίσθησαν κυρίως ἀπὸ τοῦ 1930 καὶ ἐντεῦθεν, διαρκῶς πληθυνόμενοι ἀύξανομένων τῶν ἐπεμβατικῶν περιορισμῶν, συμβαλλούσης ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1945 τῆς οἰκονομικῆς καταστροφῆς τῆς χώρας, καίτοι οὐσιαστικῶς νικητρίσις εἰς τὸν κατὰ τῶν κατακτητικῶν δυνάμεων πόλεμον. Οὕτω σήμερον ἡ ὅλη οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς χώρας διέπεται ὑπὸ μιᾶς ἰσχυροτάτης ἐπὶ ὅλων τῶν ἐκδηλώσεών της ἐπεμ-

βατικής νομοθεσίας, ήτις περιστέλλει και ρυθμίζει πάσας τας έλευθερίας και πάντα τα άτομικά δικαιώματα.

Ούδένα εκ των θεσμών ρυθμίσεως τής οικονομικής ζωής, τους όποιους έπεσκοπήσαμεν εν τῷ ΙΙΙ κεφαλαίῳ τής παρούσης μελέτης, αγνοεῖ ή σύγχρονος έλληνική νομοθεσία. Δι' άλλους έξ αὐτῶν έφάνη ὁ έλλην νομοθέτης συντηρητικώτερος, εις άλλους έκαμε, ὡς ὀρθῶς πολλάκις παρετηρήθη, βήματα ὑπέρ τὸ δέον ανατρεπτικά τής έννόμου τάξεως τῶν συναλλαγῶν και τής δημιουργοῦ πρωτοβουλίας τοῦ συν. αγωνισμοῦ. Εἰς ὅλας δὲ τας γνωστάς κατευθύνσεις τής έπεμβάσεως έξεδηλώθη ὁ έλλην νομοθέτης παρέχων εις τήν διοίκησιν εύρυτάτας έξουσιοδοτήσεις και δικαιώματα ρυθμίσεως τής έλευθέρας οικονομικής δράσεως. Τα στενά ὄρια τής παρούσης αναλύσεως δέν επιτρέπουν νά έρευνήσωμεν οὔτε κατὰ περιεχόμενον έκαστον τῶν θεσμών οὔτε, συγκριτικῶς πρὸς τὰ ξένα δίκαια, τήν αξίαν και τὰ αποτελέσματα τῶν μέτρων τοῦ έλληνικοῦ κράτους έν σχέσει πρὸς τους ανάλογους θεσμούς τῶν άλλων χωρῶν. Ὡς γνωστόν, και αἱ προπαρασκευαστικάί έργασαί και αἱ ειδικαί μελέται τῶν θεσμών και τὰ στοιχεῖα τῶν αποτελεσμάτων τής έφαρμογῆς των έλλείπουσι σχεδόν παντελῶς συνήθως παρ' ἡμῖν, πρὸς μεγίστην ζημίαν τής συγχρόνου έλληνικής έπιστήμης και σκέψεως.

Δι' ὀλίγων, τὸ σύστημα τής νομοθεσίας περί ρυθμίσεως τής οικονομικής ζωής έν τῷ έλληνικῷ κράτει δύναται νά χαρακτηρισθῆ δια τῶν έξῆς γενικῶν γραμμῶν, έν τῇ τελικῇ του συγχρόνω διαμορφώσει. Ἀπό απόψεως ὀργανικής πολλαί τέχνικαί και ειδικαί οικονομικαί ὑπηρεσίαι προσετέθησαν πρὸς ένάσκησιν τής έπεμβατικής λειτουργίας τοῦ κράτους, αὐτόνομοι ὀργανισμοί, δημόσιαί έπιχειρήσεις, τόσον αποφασιστικάί ὡσον και έπιτελικάί μετὰ αύξήσεως τῶν διαφόρων γνωμοδοτικῶν ειδικῶν συμβουλίων τής δικήσεως ὡσον και τής αποφασιστικῆς αρμοδιότητος τῶν νομαρχῶν. Τήν έξέλιξιν ταύτην ήκολούθησε ή ίδρυσις πολλῶν νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου, ιδία άσκήσεως κοινωνικής πολιτικής, νομ. προσώπων δημοσίας ὠφελείας, καθῶς και επαγγελματικῶν ὀργανώσεων. Ἐκτὸς ὅμως τής μεταρρυθμίσεως έν τῇ συνθέσει και τῇ κατανομῇ κατὰ Ὑπουργεῖα τῶν ὑπηρεσιῶν, και ιδία τής ὀργανώσεως τοῦ Ὑ. Συντονισμοῦ, οὔδεμία οὔσιώδης άλλη μεταβολή έπῆλθεν έν τῇ πολιτικῇ ὀργανώσει τής χώρας. Μόνον ή σύνθεσις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου έπλουτίσθη δια ὀργανώσεως έν αὐτῷ ειδικῶν κυβερνητικῶν έπιτροπῶν (Πολεμικόν Συμβούλιον, Συντονιστικόν Συμβούλιον κλπ.) ή παρ' αὐτῷ ειδικῶν συλλογικῶν ὀργάνων (Νομισματική Ἐπιτροπή, Κεντρική Ἐπιτροπή Δανείων, Συμβούλιον Εξωτερικοῦ Ἐμπορίου κλπ.). Ἀπό απόψεως, τέλος, λειτουργίας τῶν ὀρ.

γάνων του Κράτους ιδιοτυπίαν προσέλαβε παρ' ημῖν ἡ θέσις τῆς Οἰκονομικῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς, ἣτις δι' ἐκπροσώπων αὐτῆς μετέχει συμβουλευτικῶς, ἀλλὰ και ἀποφασιστικῶς, εἰς διαφόρους διοικητικὰς ὑπηρεσίας, ἀλλὰ και συμβουλευτικῶς καθορίζει αὐτὴν ταύτην τὴν πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως, τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας και τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἰδία ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπον τῆς διαχειρίσεως τῆς παρεχομένης ἀμέσου και ἐμμέσου οικονομικῆς βοήθειας και ἐκεῖθεν τῆς διαχειρίσεως τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ κρατικοῦ και οικονομικοῦ προβλήματος.

Οὐσιαστικῶς ἡ ρύθμισις διὰ τῆς νομοθετικῆς και ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας τῆς οικονομικῆς ζωῆς εἶναι βαθυτάτη. Θεμελιωδῶς ἡ ἐπέμβασις αὕτη ἐνασκεῖται διὰ τοῦ Προγράμματος Ἀνασυγκροτήσεως τῆς χώρας, εἶδος γενικοῦ οικονομικοῦ Σχεδίου, ὅπερ δυνάμει εὐρυτάτων νομοθετικῶν ἐξουσιοδοτήσεων καταρτίζει και ἐκτελεῖ ἡ κυβέρνησις διὰ τῶν εἰδικῶν πρὸς τοῦτο συντονιστικῶν ὑπηρεσιῶν. Τὸ πρόγραμμα μακροχρόνιον, βάσει τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ, ἀλλὰ και ἐνιαυσίων ἐφαρμογῶν, δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς διαχειρίσεως τῆς ἐξωτερικῆς οικονομικῆς βοήθειας, ἀλλ' ἐπεκτείνεται και εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς διαθέσεως μεγάλου μέρους τῶν δημοσίων πόρων και γενικώτερον τῶν ἐπενδύσεων τῆς ἰδιωτικῆς οικονομίας. Ἀποβλέπον εἰς τὸ σύνολον τῆς οικονομικῆς ἀνασυγκροτήσεως τῆς χώρας, μέσῳ ἰδία τοῦ ἐκβιομηχανισμοῦ τῆς, ἀναγκαίως, ρυθμίζει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ συνόλου σχεδὸν τῆς οικονομικῆς ζωῆς τῆς χώρας. Πρὸς τὸ Σχέδιον συναρτᾶται παρ' ημῖν ἡ ρύθμισις τῆς φορολογικῆς πολιτικῆς, διὰ βαρυτάτης ἐπιβαρύνσεως τοῦ εἰσοδήματος πρὸς ἐξεύρεσιν μεγάλων πόρων διὰ τὰ δημόσια ἔργα και τὴν ἐπιχορήγησιν τῆς οικονομίας εἰς εὐρεῖαν κλίμακα, διευρυνθέντος και παρ' ημῖν τοῦ περιεχομένου και τοῦ σκοποῦ τοῦ προϋπολογισμοῦ. Συναρτᾶται ὡσαύτως τόσον ἡ ρύθμισις τῆς εἰσαγωγῆς - ἐξαγωγῆς, διὰ καθορισμοῦ ἐκάστοτε τῶν εἰδῶν και ποσοτήτων τῶν ἀνταλλακτέων ἐμπορευμάτων και συνάψεων σχετικῶν συμφωνιῶν μετὰ τῶν ἄλλων χωρῶν ἀνταλλαγῶν και πληρωμῶν, ὅσον και ἡ ρύθμισις, τοῦ συναλλάγματος διὰ χορηγήσεως τῶν σχετικῶν πρὸς τοῦτο ἀδειῶν και καθορισμοῦ τῆς διατιμῆσεώς του.

Ὁ ἔλεγχος ἐπὶ τῆς λειτουργίας τῆς πίστεως κατέστη ἐπ' ἐσχάτων σχεδὸν ἀπόλυτος εἰς χεῖρας τοῦ κράτους ἐνασκούμενος διὰ τῆς Νομισματικῆς Ἐπιτροπῆς, ἣτις καθορίζει τὰ εἶδη και τὰ ποσὰ τῶν παρεχομένων ὑπὸ ὄλων τῶν Τραπεζῶν πιστώσεων και τὴν παρακολούθησιν τῆς ἀποτελεσματικῆς τούτων χρησιμοποίησεως. Διὰ μέσου τοῦ ἐλέγχου τούτου τῆς πίστεως γίνεται και ἡ ρύθμισις τῆς ποσοτικῆς ἐκδόσεως τοῦ χαρτονομίσματος, τοῦ ὁποῦ τὰ πληθωριστικὰ

φαινόμενα ὀφείλονται κυρίως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πιστώσεων πρὸς τὴν οἰκονομίαν.

Ἡ ἐπέμβασις τοῦ κράτους τοῦ ἑλληνικοῦ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἀνασυγκρότησιν καὶ περαιτέρω εἰς τὸν ἐκβιομηχανισμόν τῆς χώρας, ἐπιδιώκει πρωτίστως τὴν διατήρησιν τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας, τούτέστιν ἀποβλέπει εἰς μίαν σταθερὰν σχέσιν μεταξὺ νομισματικῆς διατιμῆσεως καὶ ἀγοραστικῆς δυνάμεως τοῦ εἰσοδήματος ὥστε νὰ δύναται νὰ συνεχισθῇ τὸ οἰκονομικὸν Πρόγραμμα. Πρὸς τοῦτο τὸ κράτος προβαίνει τόσον εἰς τὴν ρύθμισιν τῶν ἡμερομισθίων καὶ τῶν μισθῶν ὅσον καὶ εἰς τὴν διατίμησιν ὄλων τῶν ἀγαθῶν, κοστολόγησιν τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων καὶ καθορισμὸν ποσοστῶν κέρδους. Παραλλήλως ἰσχύει αὐστηρότατον σύστημα περιορισμῶν νομισματικῶν ἐν τῇ συνάψει τῶν ἰδιωτικῶν συμβάσεων διὰ τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν εἰς χρυσὸν κλπ. συμφωνιῶν.

Τὴν σταθεροποίησιν περαιτέρω τῆς ἀγορᾶς ἐμπορευμάτων ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἐπιδιώκει τόσον διὰ πριμοδοτήσεων τῶν εἰσαγωγῶν εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης, ὅσον καὶ διὰ πριμοδοτήσεων ὠρισμένων ἐξαγωγῶν ἐπὶ σκοπῷ ὅπως, παρὰ τὸ ὑψηλὸν κόστος τῶν ἑλληνικῶν προϊόντων, μὴ δυναμένων ν' ἀνταγωνισθῶσι τὰ ξένα, ἐπιτευχθῇ ἐξαγωγή αὐτῶν δι' αὔξησιν τῶν συναλλαγματικῶν ἐσόδων τῆς χώρας. Ἀλλὰ καὶ εἰς συγκεντρώσεις βιωτικῶν ἀγαθῶν πρώτης ἀνάγκης προβαίνει τὸ κράτος καὶ εἰς καθορισμὸν τιμῶν ἀσφαλείας εἰς τὰ γεωργικὰ προϊόντα καὶ τέλος εἰς προμηθείας βιωτικῶν ἀγαθῶν πρὸς διανομὴν εἰς τὸ κοινόν.

Πλησίον τοῦ κράτους αὐτόνομοι οἰκονομικοὶ ὀργανισμοὶ (Σταφίδος, Σύκων, Βάμβακος, Σουλτανίνας, Καπνοῦ, Τουρισμοῦ, Γεωργικῶν προϊόντων, κ.λ.π.) ρυθμίζουν τὰ τῆς παραγωγῆς καὶ κυκλοφορίας ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ τῷ ἐξωτερικῷ τῶν ἀντιστοίχων προϊόντων καὶ ὑπηρεσιῶν, ἅτινα ὑπάγονται ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν των.

Τὸ σύστημα αὐτὸ τῆς ρυθμίσεως τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς ἐν Ἑλλάδι παρακολουθεῖται ἀπὸ πλῆθος ἄλλων θεσμῶν ἀναφερομένων εἰς διαφόρους τομεῖς καὶ ἀντικείμενα τῆς οἰκονομίας, ὡς ἀπαλλοτριώσεις, ἐπιτάξεις, προστασία παλαιῶν πολεμιστῶν, πολεμοπαθῶν, ἀκτημόνων· πρόνοια λαϊκῆς κατοικίας καὶ εἰδικῆς ἀποκαταστάσεως συμμοριοπλήκτων· ἔλεγχος ἀναπτύξεως καὶ ἰδρύσεως νέων βιοτεχνιῶν καὶ βιομηχανιῶν· ρύθμισις γεωργικῶν σχέσεων· ρύθμισις λιμένων καὶ ἐφορτοεκφορτώσεων· προστασία αὐτοκινητιστῶν καὶ ρύθμισις τῶν μεταφορῶν δι' αὐτοκινήτων· συνεταιριστικὴ νομοθεσία· ὀνομαστικοποίησις μετοχῶν ἀνωνύμων ἐταιρειῶν· ρύθμισις ἐπιχειρήσεων διὰ ὡς πρὸς τὴν ἐργασίαν, τὴν λογιστικὴν ὑπηρεσίαν καὶ τὴν ἐπι-

βάρυνσιν διὰ κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων εἰδικὴ προστασία δασμολογική καὶ ἄλλη, ἑλληνικῶν προϊόντων· ἀγορανομικαὶ ρυθμίσεις εὐρυτάτου περιεχομένου, κρατικαὶ προμήθειαι καὶ ἔργα πάσης φύσεως· ἔλεγχος εἰδικὸς ἐπιχειρήσεων δημοσίας ὠφελείας· ρύθμισις ὀργανισμῶν τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως.

§ 27. Ἐπισκοπήσαντες εἰς τὰς κυρίας γραμμάς της τὴν ὄλην ταύτην κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν νομοθεσίαν παρ' ἡμῖν, δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

Κατ' ἀρχὴν ἡ παρ' ἡμῖν παράλληλος πρὸς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον νομοθεσία ρυθμίσεως τῶν ἰδιωτικῶν σχέσεων δυνάμει κανόνων καὶ ἀρχῶν δημοσίου δικαίου καὶ δημοσίου συμφέροντος δὲν ἀπέρρευσαν ἐξ ὠρισμένων θετικῶν ἢ προγραμματικῶς διατυπωμένων αἰτημάτων τῶν ὁμάδων καὶ τῶν πολιτικῶν σχηματισμῶν. Ἡ νομοθεσία αὕτη ὑπῆρξε περισσότερον γέννημα πίεσεως τῆς ἀνάγκης, περιπτωσιολογική, σπεύδουσα εἰς πρόληψιν πολιτικῶν συνεπειῶν ἐκ τῆς οἰκονομικῆς ἀδυναμίας τῆς χώρας.

Τὸ ἀνοργάνωτον, ἡ διαρκὴς μεταρρύθμισις καὶ τὸ ἀσυνεπὲς πολλάκις τῶν θεσμῶν αὐτῆς εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν της. Παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἔχει προσωρινὸν σκοπὸν καὶ ὅμως βαίνει διαρκῶς καὶ περισσότερον καθορίζουσα τὴν ζωὴν τῶν ἐννόμων σχέσεων. Ὅπου καὶ ὅταν πάλιν διευτώθησαν σαφῆ αἰτήματα ἐκ μέρους ἐργατικῶν, ἐπαγγελματικῶν καὶ ἐργοδοτικῶν τάξεων δι' ὠρισμένας ρυθμίσεις, αὗται δὲν φαίνεται νὰ ἔτυχον τῆς δεούσης ἐπιστημονικῆς ἐπεξεργασίας ἐν σχέσει πρὸς τὰ λαμβανόμενα μέτρα. Ἡ νομοθεσία αὕτη, δὲν φαίνεται νὰ ἐνεστερνίσθη ὡς ἔδει, τὴν εἰς ὅλας τὰς χώρας κρατοῦσαν ἀρχὴν, ἀφ' ἐνός τῆς συνεργασίας τῆς διοικήσεως μετὰ τῶν ἐπαγγελματικῶν καὶ ταξικῶν ὀργανώσεων καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς δημιουργίας θεσμῶν συνεργασίας μεταξὺ τῶν τάξεων ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ πεδίου. Εἶναι πρὸς τοῦτο λίαν συγκεντρωτικὴ, ἀποβλέπουσα νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς διαφόρους ἐπεμβάσεις καὶ ρυθμίσεις διὰ τῶν ὀργανικῶν σχηματισμῶν τῆς κεντρικῆς, ἰδίως, καὶ περιφερειακῆς διοικήσεως, χωρὶς συστηματικὴν παρακολούθησιν τῆς ἐφαρμογῆς τῶν θεσμῶν οὐδὲ κρίσιν περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν, χωρὶς ἐπιβοήθησιν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν διὰ τῆς συμμετοχῆς τῶν διαφόρων ἐνδιαφερομένων τάξεων, ἔστω καὶ συμβουλευτικῶς.

Πολλάκις ἡ ἑλληνικὴ νομοθεσία ἐμφανίζει εὐρυτάτας ἐξουσιοδοτήσεις πρὸς τὴν διοίκησιν ρυθμίσεως γενικῶν θεμάτων, ἐπεμβάσεως καὶ πληρώσεως ἀναγκῶν χωρὶς τὴν διαγραφὴν οὐδενὸς κανόνος ὡς πρὸς τὸν ἀκολουθητέον ὑπὸ τῆς διοικήσεως τρόπον ἐνεργείας

Διά μέσου τών εύρυτάτων τούτων έξουσιοδοτήσεων (π.χ. άγορανομικής πολιτικής, έλέγχου τιμών, ρυθμίσεως έξωτερικοῦ έμπορίου, πιστωτικής πολιτικής κλπ.) ούσιαστικῶς ή επέμβασις ένεργεῖται δι' ύπουργικῶν άποφάσεων ύποκειμένων εις τās διαρκείς μεταβολās τών πολιτικῶν άλλαγῶν και μή παρεχουσῶν τās έγγυήσεις συστηματικῶν και όργανικῶν κανονιστικῶν διατάξεων, οὔδε έπαρκοῦς αὐτῶν δημοσιότητος. Και τὸ σύστημα τῶν πλαισίων νόμων παρεξηγήθη πολλάκις παρ' ήμῖν παρεχομένων δια νόμοθετικῶν πράξεων έξουσιοδοτήσεων πρὸς τήν εκτελεστικὴν έξουσίαν ρυθμίσεων και δημιουργίας όλοκλήρου γενικωτάτων θεσμῶν ἄνευ οὔδε τῆς έλαχίστης κατευθυντηρίου γραμμῆς (π.χ. έξουσιοδοτήσεις περι καταρτίσεως προγράμματος οικονομικής ανασυγκροτήσεως, έξουσιοδοτήσεις δια τήν όργάνωσιν τῶν έργων έξ ηλεκτρισμοῦ, έξουσιοδοτήσεις δια τὸν έλεγχον τῆς πίστεως κλπ.) Πρὸς τούτοις ή ελληνική νομοθεσία έμφανίζεται μή αποδίδουσα τήν δέουσαν σημασίαν οὔτε πρὸς τήν αρχήν τῆς συλλογικῆς διοικήσεως, ήτις κατέστη δια τὸ νεώτερον κράτος μέθοδος γόνιμος αποκλείουσα συγχρόνως και τὰ κακά τῆς πολιτικῆς επέμβάσεως οὔτε πρὸς τήν αρχήν τοῦ συντονισμοῦ άφοῦ πολλάκις δια τήν αὐτὴν ένεργεια συμπίπτουν πολλαί εκ διαφόρων διοικήσεων πηγάζουσαι άρμοδιότητες, παρακωλυομένης οὔτω τῆς διοικητικῆς δράσεως, τῆς συλλογικῆς όργανώσεως, εφαρμοσθείσης μόνον συμβουλευτικῶς παρ' ήμῖν. Τέλος και τὸ ζήτημα τῶν ελέγχων και τῶν άπολογισμῶν επί τῶν διαφόρων νέων διοικητικῶν λειτουργιῶν μετὰ χαλαρότητος πολλάκις αντιμετωπίζεται ὑπὸ τῆς ελληνικῆς νομοθεσίας.

Ἐξ όλων τῶν πλευρῶν καθίσταται κατάδηλος ή ανάγκη αναμορφώσεως τῆς νομοθεσίας αὐτῆς, συναρμογῆς τῆς, προσαρμογῆς πρὸς τήν πραγματικότητα και τὰ αληθῆ συμφέροντα, έναρμονίσεως τῆς ιδίᾳ πρὸς μίαν σταθερὰν γραμμὴν κατευθύνσεως και ρυθμίσεως τῆς οίκονομίας έξ έπιστημονικῶν λύσεων άπορρεούσης.

Πρὸ παντός ή νομοθετικὴ μεταρρύθμισις τῶν διοικητικῶν θεσμῶν παρ' ήμῖν πρέπει νὰ σπεύσῃ νὰ καταλύσῃ τὸ σύστημα τῆς μυστικῆς διοικήσεως ὑπὸ τὸ όποῖον βιοῖ τὸ έννομον καθεστῶς λόγω τῆς έλλείψεως πάσης καλῶς ώργανωμένης δημοσιότητος ὡς πρὸς τε τās άποφασιστικās και τās προπαρασκευαστικās ένεργείας τῶν ὑπηρεσιῶν.

Δέον έν τούτοις νὰ παρατηρηθῆ ὅτι πολλά ὀφείλει ή σύγχρονος ελληνική ζωή εις τήν νομοθεσίαν αὐτὴν και ὅτι ή συντήρησις ή σχετικὴ τοῦ οίκονομικοῦ καθεστώτος τῆς χώρας έδράζεται κυρίως επί τῶν θεσμῶν τῆς, τῶν μέτρων τῆς και τῶν πρωτοβουλιῶν τῆς διοικήσεως δι' ἧς ιδίᾳ διοχετεύθησαν πάσης φύσεως πόροι

πρός τὰς οικονομικὰς ἀνάγκας και τὰς ἀξιώσεις τῶν οικονομικῶν λειτουργιῶν. Εἰδικώτερον ἐπὶ τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν θεσμῶν ρυθμίσεως τῆς οικονομικῆς ζωῆς παρατηροῦμεν, δι' ὀλίγων, τὰ ἑξῆς :

α) Ἡ κοινωνική νομοθεσία, εἰδικῶς ἡ ἐργατική, ἐμφανίζεται λίαν ἀνώμαλος και δαιδαλώδης ὡς και ὑπὸ τῶν εἰδικῶν ξένων παρατηρητῶν διεπιστώθη, μολονότι εἰς πολλὰ σημεία προτρέχει και τῶν ξένων νομοθεσιῶν, ἐνῶ εἰς ἄλλα καταφανῶς καθυστερεῖ τούτων. Ἡ νομοθεσία κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως ἐμφανίζεται ὑπερφορτομένη συλλογικῶν ἀσφαλιστικῶν ὀργανισμῶν ἄνευ σοβαρᾶς και οὐσιαστικῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν ἀσφαλιστικῶν ἀναγκῶν. Αἱ παρεχόμεναι ἐπιδοτήσεις και συντάξεις πολλάκις κατέρχονται μέχρι τοῦ κωμικοῦ. Ἡ ρύθμισις τῶν ἡμερομισθίων δύναται παραλλήλως νὰ γίνῃ εἴτε ὑπὸ μόνῃς τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας εἴτε διὰ τῆς διαδικασίας τῶν συλλογικῶν συμβάσεων, οὐδόλως οὕτω ἐξυπηρετουμένης τῆς σχέσεως ἐργασίας και κεφαλαίου. Τὸ σύστημα τῶν συλλογικῶν συμβάσεων ἐμφανίζεται ἐλλιπές. Οἱ εἰς ὅλας τὰς χώρας εἰσαχθέντες νέοι θεσμοὶ τῶν ἐργατικῶν ἐπιτροπῶν ἐπιχειρήσεων παντελῶς ἀγνοοῦνται ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας. Ἡ προστασία τῶν διαφόρων κατηγοριῶν ἀναξιοπαθούντων ἀφ' ἑνὸς ἐπιβαρύνει λίαν αἰσθητῶς τὴν βιομηχανικὴν ἐπιχείρησιν ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐμποδίζει τὴν τεχνικὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐπιχειρήσεως. Ἡ τεχνικὴ ἐκπαίδευσις τῶν ἐργατῶν παντελῶς ἀγνοεῖται. Ὁ ἔλεγχος τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐργατικῶν νόμων ἐμφανίζεται λίαν πλημμελῶς ὠργανωμένος. Γενικῶς ἡ ἐργατικὴ νομοθεσία ἀγνοεῖ παντελῶς τοὺς ἐργάτας τῆς γῆς, οἵτινες και ἀποτελοῦν τὴν πλειοψηφίαν τῆς ἐργατικῆς παραγωγικῆς δυνάμεως. Τὰ κοινωνικὰ ἔργα ὑπὲρ τῆς ἐργατικῆς τάξεως (ὡς ἐργατικὴ κατοικία) ἀγνοοῦνται.

β) Ἡ ἀγορανομικὴ νομοθεσία διέπεται ὑπὸ εὐρυτάτων και λίαν ἐπεμβατικῶν διατάξεων διατιμῆσεως πάντων τῶν ἀγαθῶν, καθορισμοῦ ποσοστῶν κέρδους, καθορισμοῦ ἀνωτάτων και κατωτάτων ὀρίων τιμῶν ἢ κέρδους χονδρικῆς και λιανικῆς πωλήσεως ὄλων τῶν βιωτικῶν ἀγαθῶν, κοστολογήσεως τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων (ἐξευρέσεις και καθορισμὸς τοῦ πραγματικοῦ κόστους) και τῶν ἐμπορευμάτων (καθορισμὸς μικτοῦ κέρδους ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων). Λίαν ἀμφίβολος εἶναι ἡ ἔκτασις τῆς ἐφαρμογῆς ὄλων τῶν πολυπληθῶν ἀγορανομικῶν διατάξεων και ἡ παρακολούθησις τῆς τηρήσεώς των. Πρὸς τούτοις ἡ διοίκησις ἔχει δικαιώματα ἐπιτάξεως βιωτικῶν ἀγαθῶν, ἀναγκαστικῶν διανομῶν, κλπ. Πάντα τὰ μέτρα ταῦτα εὐρίσκονται κατὰ τὸ μᾶλλον και ἥττον ὑπὸ ἐφαρμογὴν, ἐφαρμοζόμενα ἄνευ θετικοῦ προγράμματος διὰ συστήματος συλλογικῶν διοικητικῶν ὀργάνων.

νων. Ἄλλ' οὐσιαστικῶς κατὰ τὸν νόμον ἡ ὅλη λειτουργία εὕρισκεται συγκεντρωμένη εἰς χεῖρας τῆς κεντρικῆς διοικήσεως, ἐνεργουμένη δι' ὑπουργικῶν ἀποφάσεων ἄνευ οὕτω συνεργασίας τῶν ἐνδιαφερομένων ὀργανώσεων καὶ ἄνευ ἐλέγχου τῆς ἐφαρμογῆς τῆς καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς.

γ) Ἡ ἴδρυσις καὶ ἡ ἐπέκτασις βιομηχανιῶν καὶ βιοτεχνιῶν προϋποθέτει ἔλεγχον καὶ σχετικὴν διοικητικὴν ἄδειαν τῶν ἀρμοδίων ὑπηρεσιῶν. Ὁ ἔλεγχος τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν προϋποθέσεων τῆς χορηγήσεως τῶν ἀδειῶν αὐτῶν εἶναι σχεδὸν ἀνοργάνωτος ἄνευ διαδικασίας καθ' ἣν θὰ ἠδύναντο ν' ἀκουσθῶσιν αἱ ἐνδιαφερόμεναι ὀργανώσεις καὶ ἄνευ συσχετίσεως πρὸς τὸ ὅλον οἰκονομικὸν πρόγραμμα.

δ) Ὁ ἔλεγχος τοῦ ἐμπορίου ὑπὸ τῆς διοικήσεως ἐνεργεῖται διὰ ἀδειῶν εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς ἐμπορευμάτων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ρύθμισιν τῶν εἰσαγωγῶν καὶ ἐξαγωγῶν διὰ τῆς ἀπαγορεύσεως εἰσαγωγῆς ἢ ἐξαγωγῆς ὠρισμένων ἐμπορευμάτων ἢ τοῦ καθορισμοῦ ποσῶν εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς ἢ κορεσμοῦ. Πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι αὗται τελοῦνται ἄνευ οὐδεμιᾶς διαδικασίας, δυνάμει τῶν πολιτικῶν κατευθύνσεων τῆς ὑπουργικῆς πρωτοβουλίας καὶ τῶν συμβουλευτικῶν ὑποδείξεων ὠρισμένων συλλογικῶν διοικητικῶν ὀργάνων χωρὶς οὐδεμίαν ἐγγύησιν περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ρυθμίσεων αὐτῶν. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἡ λειτουργία αὕτη δὲν εὕρισκεται ἐν ὀργανωμένῃ συσχετίσει πρὸς τὸ οἰκονομικὸν πρόγραμμα.

ε) Τὸ φορολογικὸν σύστημα, δι' οὗ τὸ ἐλληνικὸν εἰσόδημα ἐπιβαρύνεται βαρύτερα κατὰ ποσοστὸν ἀνώτερον σχεδὸν πάσης ἄλλης χώρας διατηρεῖται δαιδαλώδες, ἀναχρονιστικόν, ἐλλιποῦς δικαιοσύνης ἐν σχέσει πρὸς τὴν κλιμάκωσιν τῆς ἐπιβαρύνσεως, προκαλέσαν εἰδικῶς τὰς παρατηρήσεις τῶν ἀλλοδαπῶν ἐμπειροτεχνῶν. Ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὴν ἄνισον σχέσιν μεταξὺ ἀμέσων καὶ ἐμμέσων φόρων.

ς) Τὸ σύστημα τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν καὶ τῶν ἐνώσεων αὐτῶν, σύστημα κυρίως πιστωτικὸν μόνον, δὲν παρουσιάζει οὐδεμίαν αὐτενέργειαν ἐξαρτώμενον κυρίως ἐκ τῆς γεωργικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἣτις ὑπόκειται εἰς τὴν συγκεντρωτικὴν διαχείρισιν τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς. Ἀφ' ἐτέρου ἡ γεωργικὴ νομοθεσία ἀγνοεῖ ἐντελῶς τοὺς γεωργικοὺς συνεταιρισμοὺς, δι' ὧν θὰ ἠδύναντο νὰ διοχετευθοῦν εἰς τὴν καλλιέργειαν τὰ ἐφόδια καὶ τὰ μέσα τοῦ κράτους καὶ τῆς πίστεως ἅτινα παρέχονται εὐθέως πρὸς ἐκπτώχευμένους καὶ ἀνοργάνωτους μικροκαλλιεργητὰς καὶ γεωργικὴν μικροῖδιοκτησίαν. Ἐπίσης οὐσιῶδες τμῆμα τῆς ἀναγκαίας ἀγροτικῆς ἀποκαταστάσεως δὲν ἔτυχε εἰσέτι ἐφαρμογῆς.

ζ) Τὸ σύστημα τῆς διὰ τῶν μέσων τοῦ κράτους καὶ τραπεζιτι-

κής πίστεως επιχορηγήσεως ολοκλήρου της οικονομίας και δη της βιομηχανίας και της γεωργίας άφέθη υπό της νομοθεσίας ούσιαστικώς εις χείρας της τραπεζιτικής λειτουργίας και της Νομισματικής Έπιτροπής άνευ ούδεμιᾶς συμμετοχῆς τῶν ταξικῶν και ὁμαδικῶν οικονομικῶν ὀργανώσεων και τῶν τεχνικῶν ὀργανισμῶν της οικονομίας (π.χ. Ἐπιμελητηρίων) και άνευ της κατευθύνσεως ἀνωτέρου ἐπιστημονικοῦ συλλογικοῦ ὀργάνου (π.χ. Οικονομικὸν Συμβούλιον).

η) Τὸ σχέδιον της οικονομικῆς ἀνασυγκρατήσεως δὲν ἔτυχε της εἰδικωτέρας προσοχῆς τοῦ Ἑλληνοσ νομοθέτου ἐν τῷ συνόλω του εἰ μὴ τμηματικῶς και περιπτωσιολογικῶς εἴτε διὰ τῶν διαφόρων νομοθετημάτων ἐκβιομηχανισμοῦ ἢ ἐλέγχων εἴτε διὰ της ψηφίσεως τῶν διαφόρων κονδυλίων τῶν σχετικῶν πιστώσεων τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἡ ὅλη κατάρτις και ὀργάνωσις της παρακολουθήσεως τοῦ Προγράμματος ἀνετέθη εἰς ἴδιον ὑπουργεῖον, ἐπιτελικῆς μὲν συνθέσεως, ὀργανωμένης ὁμως κατὰ σύστημα ἱεραρχικὸν άνευ τεχνικῶν ἐπιτροπῶν και άνευ ούδεμιᾶς συμμετοχῆς τῶν ἐργοδοτικῶν και συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων· τὸ μόνον σχετικὸν συλλογικὸν ὄργανον εἶναι τὸ ἐσχάτως ἰδρυθὲν συμβουλευτικὸν συμβούλιον παραγωγικῶν τάξεων, ἀμφιβόλου και ἀπροσδιορίστου σημασίας ὡς πρὸς τὴν συμβολὴν του εἰς τὴν κατάρτις και ἐκτέλεςιν τοῦ Προγράμματος. Καταφανῆς εἶναι ἡ ἔλλειψις κεντρικοῦ συλλογικοῦ ὀργάνου ἐπιστημονικῆς κατευθύνσεως τοῦ ὅλου προγράμματος, ἐν συναρμογῇ πρὸς τὴν ὅλην οικονομικὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους και τῇ συμμετοχῇ τῶν οικονομικῶν παραγόντων της χώρας.

θ) Καταφανῆς εἶναι ἡ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν μέτρων της ρυθμίσεως της οικονομικῆς ζωῆς ἔλλειψις παντός ἐλέγχου ἐπὶ τῶν κερδῶν τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν μονοπωλιακῶν σχηματισμῶν ἐν τῷ ἐμπορίῳ, τῇ βιομηχανίᾳ και τῇ πίστει και γενικῶς της συσχετίσεως της διαρκοῦς ἀνόδου τοῦ τιμαρίθμου πρὸς τὴν ἀντίστοιχον πτώσιν της ἀγοραστικῆς δυνάμεως τοῦ εἰσοδήματος της ἐργασίας.

Τὸ συμπέρασμα ἐκ της ἐπισκοπῆσεως τινῶν ἐκ τῶν κυριωτέρων θεσμῶν της ἐπεμβατικῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας εἶναι ὅτι αὕτη δὲν εὑρίσκειται εἰς ἐπαρκῆ και συνειδητὸν σύνδεσμον πρὸς τὰ ὁμαδικὰ δίκαια και τὴν διαδικασίαν της ἱκανοποιήσεως των, πρὸς τὰς ὀργανωμένας ὁμάδας και τὴν μελέτην τῶν ἀξιώσεων των, ὡς συμβαίνει μετὴν ἐξέλιξιν και τὴν διαμόρφωσιν τοῦ δημοσίου δικαίου τῶν νεωτέρων δημοκρατιῶν, ἣν ἀνωτέρω ἀνεπτύξαμεν. Ἡ διοικήσις ἐνεργεῖ σχεδὸν αὐτοτελῶς παρ' ἡμῖν προσπαθοῦσα νὰ ἐπιβάλη τὰς θελήσεις της ἐπὶ τῶν ὑπηκόων τοῦ κράτους και ἡ νομοθεσία ἐπιβάλλει ὑποχρεώσεις και ρυθμίζει δικαιώματα χωρὶς νὰ μεταδίδῃ εἰς τοὺς διοικουμέ-

νους τὸν λόγον τῶν μέτρων τῆς καὶ νὰ κινῆ ταύτοχρόνως τὰς πρωτοβουλίας των. Δὲν φαίνεται νὰ ἔχη ἐπαρκῆ ἐπίγνωσιν τῆς ἀναγκαίας ἰσότητος μεταξὺ ὄλων τῶν οἰκονομικῶν τάξεων καὶ ομάδων τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ νομοθεσία αὕτη εἰς ὄλας τῆς τὰς προσπαθείας, ἀγνοεῖ τὸν θεσμόν τῆς αὐτοδιοικήσεως καὶ ἰδίᾳ τὴν κοινότητα ἣτις καθ' ὄλας τὰς περιόδους τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ δὴ τὰς κρίσιμους, παρέσχε δημιουργικὰς πρωτοβουλίας καὶ πρὸς ἣν εἶναι συνυφασμένος ὁ βιοτεχνικὸς καὶ γεωργικὸς χαρακτήρ τῆς οἰκονομίας μας.

Τὸ ἀνοργάνωτον καὶ ἀπροσάρμοστον τῆς ἑλληνικῆς ἐπεμβατικῆς νομοθεσίας, τὸ ἐμπειρικὸν καὶ τὸ μεταβλητὸν αὐτῆς, ἡ ὀξεῖα αὐτῆς ἀντίθεσις πρὸς τὰς ἀτομικὰς ἐλευθερίας καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς προστασίας τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων ἐπηυξήθησαν ἔτι περισσότερον ἐκ τῆς ἐκδηλωθείσης ἀντιρρόπου προσπαθείας τῆς συνισταμένης εἰς τὸ νὰ μὴ τύχη αὕτη τῆς δεούσης προσαρμογῆς διὰ συνταγματικῆς μεταρρυθμίσεως. Ὁ φόβος περὶ τῶν κινδύνων οὓς ἐνέχει ἡ ἐπέμβασις τοῦ κράτους, ἡ ἐλπίς περὶ τῆς ταχείας ἐπανόδου εἰς τὴν ἐλευθέραν συναλλαγὴν, εἶχε τὸ ἀποτέλεσμα νὰ μὴ καταστήσῃ αἰσθητὸν παρ' ἡμῖν ἐπαρκῶς, ὅτι ἡ ἐπέμβασις τοῦ κράτους ἀπορρέει ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς ἱκανοποιήσεως ὁμαδικῶν ἀπαιτήσεων καὶ ὑφίσταται ὡς νομοθεσία κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ὀργανοῦσα καὶ ἐνισχύουσα ὁμαδικὰ δικαιώματα τῆς ὁλότητος καὶ τῶν διαφόρων τάξεων καὶ ομάδων. Ἀντὶ παρ' ἡμῖν ἡ ἐπέμβασις νὰ συντάμῃ τὸν χρόνον τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν ὁμαλότητα τὴν παρέτεινε καὶ δὴ ἐπικινδύνως. Συνέπεια τούτων ὑπῆρξε νὰ μετατοπισθῇ καὶ ἀγνοηθῇ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος καὶ νὰ παραγνωρισθῇ ἐν Ἑλλάδι ἡ ἐξέλιξις τῆς κλασσικῆς δημοκρατίας πρὸς τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν δημοκρατίαν. Οὕτω ἐδημιουργήθη παρ' ἡμῖν τὸ πρόβλημα τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος τοῦ ὁποίου ἡ ἐξήγησις ἐπιβάλλει τὴν ἀναδρομὴν εἰς τὴν ὅλην ἱστορίαν τοῦ ἰσχύοντος συνταγματικοῦ κειμένου. Διὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ ἑλληνικοῦ συνταγματικοῦ ζητήματος ἀναγκαίως θὰ χρησιμοποιήσωμεν τὰ κοινωνιολογικὰ καὶ οἰκονομικὰ δεδομένα τῆς ἱστορίας ἡμῶν.

§ 28. Ἡ μακρὰ ἀπὸ τοῦ 1936 κατάλυσις τοῦ δημοκρατικοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, ἡ ἀνατροπὴ τοῦ ἐννόμου καθεστώτος ὑπὸ τῆς μακρᾶς ὡσαύτως κατοχῆς τῆς χώρας ὑπὸ τῶν κατακτητικῶν δυνάμεων, ἢ μετὰ ταῦτα διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως ἰσχυρῶς ὀργανωμένη ἀριστερὰ πολιτικὴ κίνησις, ἐμφανίζουσα αἰτήματα πολιτικῶν μεταρρυθμίσεων, ἡ βαθεῖα διασάλευσις τῆς ἐσωτερικῆς ἐνότητος τῶν κρατικῶν καὶ εἰδικώτερον τῶν διοικητικῶν λειτουργιῶν, ἡ ἀνάγκη τῆς οἰκονομικῆς ἀνασυγκροτήσεως τῆς χώρας ἀπὸ τῆς καταστροφῆς καὶ

τῶν στερήσεων, ἄλλοι τινες ἴσως λόγοι γενικωτέρας προσαρμογῆς τῆς χώρας πρὸς τὴν νέαν διεθνή κατάστασιν ὑπῆρξαν, βεβαίως, ἡ ἀφορμὴ τῆς γενικῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀντιλήψεως ἐν Ἑλλάδι ὅτι ὁ συνταγματικὸς χάρτης, ὁ τοῦ 1864, ἀναθεωρηθεὶς τὸ 1911, ἔδει νὰ τεθῆ ὑπὸ ἀναθεώρησιν, πολὺ πιθανὸν ριζικωτέραν. Καὶ ἡ Βουλὴ τῆς 31 Μαρτίου 1946 ἐξελέγη ὡς Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ.

Ἄλλ' ἡ Ἀναθεώρησις ἐνὸς συνταγματικοῦ νόμου καὶ μάλιστα ἐπαρκῶς κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς κλασσικῆς δημοκρατίας δημοκρατικοῦ δὲν εἶναι ζήτημα ἀπλῶν ἱστορικῶν περιστάσεων ἐφ' ὅσον αὐταὶ δὲν θέτουν ταύτοχρόνως ζητήματα νέων ἀρχῶν καὶ μορφῶν ὁμαδικῶν ὀργανώσεων. Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν συνταγματικὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῆς Ἀνεξαρτησίας μέχρι καὶ τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ 1911 βλέπομεν ὅτι ἡ διαδοχὴ τῶν ἐλληνικῶν συνταγμάτων 1848—1854—1911, ἐπεβλήθη ἐκ μιᾶς, διὰ τῆς καλλιέργειας τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, προσεγγίσεως διαρκῶς καὶ πληρεστέρας τοῦ καθεστῶτος πρὸς τὴν κλασσικὴν δημοκρατίαν.

Ἄλλ' ἡ ἐπιζήτησις τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ 1946 δὲν φαίνεται νὰ ἠδυνήθη νὰ δικαιολογήσῃ τὸς μνημονευθείσας ἀνάγκας τῆς ἀναθεωρήσεως διὰ νέων θετικῶν πολιτειακῶν ἰδεῶν καὶ προτάσεων μεταρρυθμίσεων. Πάντα τὰ πολιτικὰ κόμματα ἐν Ἑλλάδι οὐδὲν οὐσιαστικῶς θετικὸν πρόγραμμα ἀναθεωρήσεως διέγραψαν. Καὶ ἐὰν τὰ ἀριστερὰ κόμματα προέβαλον ὠρισμένα αἰτήματα μεταρρυθμίσεων, μᾶλλον καθεστωτικοῦ περιεχομένου, ὁ τρόπος τῆς ἐμφανίσεώς των καὶ τῆς ἐπιδιώξεώς των καὶ ἡ ἀόριστος σοβαρότης των ἐνέπλεξε ταῦτα εἰς τὴν περιπέτειαν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Ἡ ἀναθεώρησις οὕτω ἀπέμεινε ἄνευ θετικοῦ αἰτήματος, ἄνευ πολιτικοῦ νεωτερισμοῦ. Καὶ οὕτω ἀκριβῶς τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἐμφύλιος πόλεμος καὶ ἡ κατάθλιψις τοῦ πληθυσμοῦ καὶ αἱ ἀνάγκαι τῆς οἰκονομίας ἐπέβαλον σοβαρῶς καὶ οὐσιαστικῶς πλέον νὰ ἐλεγχθῶσι καὶ νὰ ἰκανοποιηθῶσι καὶ νὰ προστατευθῶσι τὰ δίκαια τῶν ὁμάδων καὶ τῶν τάξεων, τότε ἀκριβῶς ἡ ἐλληνικὴ πολιτικὴ δρᾶσις ἐνεφανίζετο μακρὰν πάσης σχεδὸν τοιαύτης ἰδεολογικῆς ἐπιδιώξεως μεταρρυθμίσεως τῆς δημοκρατίας, συμφώνως πρὸς τὴν ὅλην διεθνή ἐξέλιξιν θεσμῶν καὶ ἰδεῶν. Οὕτω αἱ συζητήσεις τῆς ἀναθεωρήσεως περιορίσθησαν κυρίως καὶ πρωτίστως εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς καλλιτέρας ἐπιστημονικῆς διατυπώσεως καὶ διαμορφώσεως τῶν γνωστῶν καὶ τεθειμένων ἀρχῶν τῆς κλασσικῆς δημοκρατίας. Προσπάθεια ἄχαρις, ἄγονος καὶ ἀσύγχρονος.

Δημόσιον δίκαιον καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ ἐνεφανίζοντο ἄσχετα ἀλλήλων. Καὶ ὁμως, ἀντιθέτως, διαρκῶς καὶ περισσότερον ἐπεμβαί-

νοῦσα νομοθεσία ἐφαίνετο διαρκῶς καὶ περισσότερον ἀπομακρύνουσα τὸ δημόσιον δίκαιον τῶν βάσεων τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν, ἃς ἡ ἀναθεώρησις ἐφαίνετο μετὰ τόσης ἐπιμελείας ἀκεραίως καὶ ἀπεριορίστως, πλὴν φεῦ, πλασματικῶς διατηροῦσα.

Ἄλλ' ἡ καθυστέρησις αὕτη τῆς ἐξελίξεως τῶν συνταγματικῶν κανόνων ἐν τῇ χώρᾳ ἡμῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅλας σχεδὸν τὰς συγχρόνους δημοκρατίας ὅπου ἀνεξαρτήτως πολιτικῶν ἀποχρώσεων—τοῦτο δὲ ἐνδιαφέρει κυρίως τὴν ἐπιστήμην—ἡ ἐξέλιξις πρὸς τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν δημοκρατίαν ὑπῆρξε ἀλματώδης μετὰ τὸν πόλεμον, ἐξηγεῖται κυρίως παρ' ἡμῖν ἐξ ἱστορικῶν λόγων. Μέχρι μὲν τοῦ 1864, ὑπὸ τὸ καθεστῶς μιᾶς ἀγόνου καὶ ὀπισθοδρομικῆς ἀπολυταρχίας δὲν ὑπῆρξε δημοκρατικὸν πολίτευμα ὅπερ νὰ προωθηθῇ τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν τῆς χώρας. Ἡ πνιγρὰ ἀτομικιστικὴ ἀντίδρασις καὶ ἡ ἀναμάσησις ξένων τύπων ἠμπόδισε τὰς ζωντανὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους νὰ λάβωσιν ὄντότητα. Ὑπῆρξε τοῦτο ἡ πρώτη αἰτία σοβαρᾶς καθυστερήσεως τῆς ἐλληνικῆς δημοσίας ζωῆς.

Ἡ δημοκρατία ἄρχεται ἀπὸ τοῦ συντάγματος τοῦ 1864. Σύνταγμα ὅμως ἐλλειπὲς ὥστε κατὰ γενικὴν κρίσιν νὰ ἐπιτρέψῃ κάθε εἶδος κακοδιοίκησιν καὶ κομματισμόν. Μέχρι τοῦ 1911 ὁ κοινωνικὸς καὶ πολιτικὸς ἀτομικισμὸς διέβρωσαν βαθέως τὴν ἐλληνικὴν ζωὴν καὶ καθυστέρησαν μεγάλως τὴν οἰκονομικὴν πρόοδον. Ἡ ἀναθεώρησις τοῦ 1911, γόνος μιᾶς ἀληθοῦς δημιουργικῆς ἐπαναστατικῆς μεταρρυθμίσεως ἀπέβλεψε εἰς τὴν δημιουργίαν ἀληθοῦς δημοκρατικοῦ συντάγματος κλασσικῆς δημοκρατίας ὅπερ θὰ ἀπήλλασσε τὴν χώραν τῆς πολιτικῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ θὰ ἐπέτρεπε εἰς τὰς ὁμαδικὰς δυνάμεις νὰ προοδεύσουν. Συνεπῶς μόλις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος κατέστη δυνατόν εἰς τὴν χώραν νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν κακοδαιμονίαν τοῦ στείρου ἀτομικισμοῦ καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ ἀπὸ τὸν διαλυτικὸν κομματισμόν. Ἀλλὰ ἕνα χρόνον μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ πρώτου αὐτοῦ κατ' οὐσίαν δημοκρατικοῦ συντάγματος τοῦ 1911 ἔρχεται ὁ πόλεμος τοῦ 1912 καὶ ἐπακολουθεῖ ὁ πόλεμος τοῦ 1913. Τὸ 1914 κηρύσσεται ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος καὶ τὸ 1915 ἡ χώρα εἰσέρχεται εἰς κατάστασιν ἐπιστρατεύσεως. Συνεπῶς ἐν ἔτος μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ Συντάγματος δὲν ὑφίσταται κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ δημοκρατικὴ πραγματικότητα. Ἡ χώρα ζῆ τύποις καὶ οὐσία ὑπὸ τὸν στρατιωτικὸν νόμον καὶ ἡ λειτουργία τοῦ συντάγματος ἔχει κατ' οὐσίαν ἀνασταλῆ. Ἡ λαϊκὴ προσπάθεια καὶ ἡ πολιτικὴ πρᾶξις στρέφονται ἀποκλειστικῶς σχεδὸν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν ἐξωτερικῶν κινδύνων καὶ ἀπειλῶν. Οἱ οἰκονομικοὶ πόροι προσαρμόζονται πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν. Κοινωνικὰ ζητήματα καὶ αἰτήματα δὲν

ἠδύναντο νὰ τεθῶσι κατέναντι τῶν προβλημάτων τῆς ἀσφαλείας καὶ ἐπιβιώσεως τοῦ συνόλου.

Ἡ περίοδος 1915—1917 εἶναι περίοδος διεθνῆς καθαρῶς πολεμικῆς. Ἐξ ἑτέρου ἢ ἐκ τῶν ἀνωμάτων γεγονότων προκληθεῖσα ἀναστολή τοῦ συντάγματος καὶ συγκέντρωσις τῆς ἐξουσίας προκαλεῖ μίαν ἀγρίαν ἐσωτερικὴν πάλην μεταξὺ δημοκρατικῆς ἐξελίξεως καὶ νεομοναρχικῆς τάσεως, πάλιν ἔτι περισσότερον ἀναστέλλουσιν τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν διαδικασίαν. Οὐσιαστικῶς ἡ ἀνωμαλία τοῦ ἐσωτερικοῦ πολιτικοῦ διχασμοῦ συνεχίζεται μέχρι τοῦ 1920. Ἡ ἐπακολουθήσασα Γ' Ἀναθεωρητικὴ Συνέλευσις ματαίως μέχρι τοῦ 1922 καὶ ὑπὸ τὴν ἐξακολουθοῦσαν ἐμπόλεμον κατάστασιν τῆς χώρας προσπαθεῖ ν' ἀναθεωρήσῃ τὸ μὴ ἐφαρμοσθὲν Σύνταγμα. Ἡ πολεμικὴ καταστροφή τῆς προώρου ἐξορμήσεως τῆς χώρας συμπληρῶνει τὸ πολιτικὸν χάος· ὑπὸ τὴν διαρκῆ αὐτὴν ἐξάντλησιν ἐκ τοῦ παραταθέντος δι' ἡμᾶς πολέμου καὶ τῆς ἀκυβερνησίας ἐπέρχεται καθεστωτικὴ μεταβολὴ διὰ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς ἀβασιλεύτου δημοκρατίας. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ ἐπῆλθε πολὺ περισσότερον ὑπὸ τὴν θολὴν ἀτμόσφαιραν τὴν δημιουργηθεῖσαν ἐκ τοῦ πολέμου παρά ἐξ ἀληθοῦς ἐπιγνώσεως τῶν μεθόδων καὶ σκοπῶν τῆς ἀμιγροῦς δημοκρατίας. Τὰ πολιτικὰ κόμματα δὲν ἐφαίνοντο ὥριμα διὰ τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν παρ' ὅλην τὴν διατύπωσιν προγραμματικῶς ὀρισμένων κοινωνιστικῶν μεταρρυθμίσεων ἐν τούτοις ὅμως ἄνευ συναρτήσεως πρὸς τὴν οἰκονομικὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα. Ἡ πολιτικὴ νοοτροπία δὲν ἐφαίνετο ἀπαλλαγεῖσα τῆς ἀτομικιστικῆς κοσμοθεωρίας καὶ τῶν μεθόδων τῆς τοπικιστικῆς ἐκμεταλλεύσεως. Ὁ στρατιωτικὸς ἀφ' ἑτέρου παράγων, λόγῳ τῆς ἐπὶ μακρὸν συγκεντρώσεως παρ' αὐτοῦ ἐξουσιῶν ἐθνικῆς εὐθύνης καὶ πρωτοβουλίας, ὑπείσέρχεται ὑπὲρ πᾶν μέτρον εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν. Οὐσιαστικῶς συνταγματικὴ δημοκρατικὴ τάξις δὲν ὑφίσταται.

Οὕτω τὸ 1925 πίπτει τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα καὶ ἐπιβάλλεται στρατιωτικὴ δικτατορία ὑπὸ δημοκρατικὸν σύνταγμα παρ' αὐτῆς τροποποιηθὲν καὶ δημοσιευθὲν. Τὸ 1926 ἑτέρα στρατιωτικὴ δικτατορία ἐπαναλαμβάνει τὸ αὐτὸ πείραμα. Ἡ κατάστασις καθίσταται τραγελαφικὴ καὶ ὄλως ἀνερμάτιστος.

Τέλος ἡ Δ' Συν. Συνέλευσις συνεχίζει τὴν προσπάθειαν τοῦ πολιτεύματος ἀβασιλεύτου δημοκρατίας καὶ ψηφίζεται τὸ Δημοκρατικὸν Σύνταγμα τοῦ 1927, ἐν τῶν πληρεστέρων συνταγμάτων κλασικῆς δημοκρατίας. Ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ ἡ ζωὴ εἶναι ἐλάχιστη ὅπως καὶ ἡ τοῦ συντάγματος 1911 ἀνύπαρκτος. Διότι κατὰ τὴν δεκαετίαν ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου (1918—1928) καθ' ἣν

εἰς ὅλας τὰς χώρας συνετελεῖτο οικονομικὴ ἀνασυγκρότησις καὶ πολιτικὴ ἀναμόρφωσις καὶ κοινωνιστικὴ ἐξέλιξις, ἡ Ἑλλάς ἐπάλασε ὑπὸ τὴν συνέχισιν (μέχρι τοῦ 1923) καὶ τὰς ἐσωτερικὰς συνεπείας τοῦ πολέμου. Ἡ οικονομικὴ ὄθεν ἀντοχὴ καὶ περαιτέρω ἐργασία τοῦ ἔθνους περιωρίζετο εἰς τὴν ἐπούλωσιν διαρκῶν πληγῶν καὶ στοιχειώδη ἐπιβίωσιν. Τὸ Κράτος ἔζη δι' ἐξωτερικῶν δανείων. Ὁ ἀτομικισμὸς καὶ οἱ προσωπικοὶ τοπικιστικοὶ πολιτικοὶ σχηματισμοὶ ἐκυριάρχουν. Ἡ κάθοδος πρὸς τὴν πηγαίαν κοινοτικὴν ζωὴν τοῦ λαοῦ καὶ ἡ προσαρμογὴ τῆς πρὸς τὸ πολιτειακὸν καὶ οικονομικὸν σύστημα ἦτο ἀδύνατος παρά τινὰς νομοθετικὰς προσπάθειας. Συστηματικὴ καλλιέργεια ἰδεῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνιστικῶν ἐξελίξεων ἦτο μᾶλλον ἐπιφανειακὴ.

29. Τὰ ἔτη 1928—1935 ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα ἔτη εἰρήνης ἐσωτερικῆς. Ἡ οἰκονομία τῆς χώρας εἰσήλθεν εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανοποιήσεως ἀφοῦ ἐπὶ μίαν ὀλόκληρον ἑκατονταετίαν διεθνoῦς προόδου, αὕτη ἐφυτοζώη. Οὕτω ἡ εἴσοδος τῆς εἰς τὴν διεθνή ἐξέλιξιν, ἡ τόσον καθυστερημένη, δὲν παρηκολουθῆτο ἀπὸ τὴν ἀνάλογον ἰδεολογικὴν καὶ πρακτικὴν προπαρασκευὴν οὔτε τοῦ κεφαλαίου οὔτε τῆς ἐργασίας.

Ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν κεφάλαιον ἔλλειψε χαρακτηριστικῶς ἡ κοινωνιστικὴ διάθεσις καὶ ἡ ὑπαγωγή τοῦ ἀνταγωνισμοῦ εἰς κανόνας κοινοῦ συμφέροντος, οἵτινες τόσον περισσότερον ἐπεβάλλοντο ὅσον ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς χώρας καθίστα ταύτην ὑποκειμένην, εἰς ξένους διεθνεῖς ἀνταγωνισμοὺς. Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐργασίαν ὡσαύτως λίαν βραδέως ἀνεπτύσσετο ἡ κοινὴ ὠργανωμένη δρᾶσις. Μόνον ἐπὶ ἰσχυρᾶς προστατευτικῆς κρατικῆς νομοθεσίας καὶ ἐπὶ μεγάλης δανειακῆς πολιτικῆς ἐστηρίχθη ἡ ἀνάπτυξις τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο ἀρκετὸν διὰ τὴν δώση εἰς αὐτὴν πηγαῖα καὶ στερεὰ βάθρα. Ἡ μεγάλη ἀγροτικὴ μεταρρύθμισις, ἡ μόνη κυρίως γόνιμος προσπάθεια τῆς περιόδου αὐτῆς, δὲν συνωδεύθη καὶ τότε καὶ μετέπειτα μέχρι σήμερον ἀπὸ ἀνάλογον συνεταιριστικὴν ὀργάνωσιν ὡς πρὸς τὴν παραγωγὴν, μόνην ἱκανὴν νὰ στηρίξη παρ' ἡμῖν τὴν δυσχεροῦς ἀποδόσεως καλλιεργητικὴν καὶ κτηνοτροφικὴν μικροῖδιοκτησίαν. Ἐντεῦθεν ἕνας φαῦλος κύκλος ἐδημιουργήθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ζωὴν.

Ἡ ἐπὶ αἰῶνα πολιτικὴ καθυστέρησις καθίστα τῶρα δυσχερῆ, ἐλλείψει προπαρασκευῆς καὶ μέσων, ἰδεῶν καὶ μεθόδων, τὴν οικονομικὴν πρόοδον. Ἡ ἀνάγκη τῆς οικονομικῆς προόδου ἥτις καθίστατο πλέον ἐπιτακτικὴ, λόγῳ τῆς διεθνoῦς ἐξελίξεως, ἐπανεφέφερε τὴν καθυστερημένην πολιτικὴν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν δημοκρατικῶν μεθόδων καὶ τῆς ταχείας προσφυγῆς εἰς τὰς μεθόδους τῆς

συγκεντρωμένης εξουσίας, δι' ἧς ἰδίᾳ θὰ προωθητο ἡ βιομηχανική ἀνάπτυξις.

Οὕτω ἀντίδρασις πάλιν ἐξεδηλώθη κατὰ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927 καὶ τοῦ πολιτικοῦ καθεστώτος. Ἡ Ἐ' Ἐθνικὴ Συνέλευσις ἐπαναφέρει τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911, ὅπερ τίθεται ὑπὸ ἀναθεώρησιν. Ἡ Ἀναθεώρησις ὁμῶς χρονίζει λόγῳ ἐμφανοῦς πλέον καθυστερήσεως τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν καὶ μέσων καὶ τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα καταλύεται διὰ τῆς Δικτατορίας τοῦ 1936, ἐν μέρει στρατιωτικῆς καὶ ἐν μέρει φασιστικῆς φύσεως.

Τί πράγματι ἐξεπροσώπη καὶ τί ἀληθῶς ἐξεμεταλλεύθη ἡ μᾶλλον προσωπικὴ δικτατορία ἐκείνη; Ἐξεμεταλλεύθη κυρίως τὴν φανεράν πολιτικὴν καθυστέρησιν τῆς χώρας εἰς προσαρμογὴν τῶν ἀναγκῶν τῆς οικονομικῆς ἐξελίξεως πρὸς νέους κυρίως ὁμαδικούς θεσμούς, τὴν ἀποτελεμάτως τοῦ ἐργατικοῦ καὶ τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος, ἐξεμεταλλεύθη τὴν ἐπίμονον συντηρητικὴν ἐμμονὴν τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου ἐν γένει εἰς τοὺς παλαιούς τύπους τῆς κλασσικῆς θεωρίας καὶ τὴν ἐμφάνισιν ἀπὸ τοῦ 1932 ἰδίως ἐπεμβατικῶν προσπαθειῶν προχείρων καὶ ἀνοργανῶτων, ἐξεμεταλλεύθη ἰδίᾳ τὴν κατ' ἀθλιψιν τῆς τοπικῆς ζωῆς ἀπὸ τὸν προσωπικὸν παλαιοκομματικὸν τοπικισμόν. Ἐξεπροσώπη ἡ δικτατορία τὸν ἐκνευρισμὸν τῶν οικονομικῶν καὶ παραγωγικῶν τάξεων διὰ τὴν πλήρη ἔλλειψιν προσαρμογῆς τοῦ δικαίου πρὸς τὴν οικονομικὴν πραγματικότητα, διὰ τὴν ἔλλειψιν κοινωνικῆς προσαρμογῆς τοῦ πολιτεύματος παρὰ τὰ πολλαπλᾶ αἰτήματα καὶ ἀνάγκας ὄλων τῶν τάξεων. Ἐξεπροσώπει τὴν διάχυτον ἀνησυχίαν περὶ τῆς παρὰ τὴν οικονομικὴν σχετικῶς ἀνάρρωσιν, ἔλλειψιν προσαρμογῆς τῆς χώρας πρὸς τὴν διεθνή πραγματικότητα καὶ τὰς διεθνεῖς ἐξελίξεις τῶν πολιτευμάτων.

Ἄλλ' ἡ ἱστορία τῶν πολιτευμάτων καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐρμηνεία αὐτῶν ὑπὸ τοῦ δῆμοσίου δικαίου καὶ τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν δὲν παρέχει κατ' ἀρχὴν διδάγματα ὑπὲρ τῶν δικτατορικῶν σχημάτων. Ἡ δημιουργὸς ἐξέλιξις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῆς προόδου τῆς εὐημερίας, εἶναι ἡ ἱστορία τῆς δημοκρατικῆς ἐξελίξεως, τῆς κατακτήσεως τῆς ἰσότητος. Ἡ, εἰς τὰ τρία πρῶτα κεφάλαια τῆς παρούσης μελέτης γενομένη ἐπισκόπησις τῶν θεσμῶν μαρτυρεῖ τοῦτο ὁψευδῶς. Καὶ μάλιστα εἶδομεν ὅτι αἱ ἐπιτεύξεις αὗται ἐπεβλήθησαν διὰ τῶν ὁμαδικῶν ἰδίᾳ θεσμῶν καὶ βάσει ὁμαδικῶν κριτηρίων καὶ κανόνων. Τὸ θεμελιώδες λοιπὸν σφάλμα τῆς ἑλληνικῆς δικτατορίας, ὅπως καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν φασισμῶν, ὑπῆρξεν ἡ ἔλλειψις τῆς θεμελιώδους αὐτῆς κατανοήσεως ὅτι ἡ ἐπεμβατικὴ νομοθεσία καὶ ἡ σύγκέντρωσις εἰς χεῖρας πολιτικῆς ἐξουσίας ἐπηυξημένης ρυθμιστηρίου

πρωτοβουλίας δὲν εἶχε πολιτικῶς τὴν τελεολογικὴν τῆς δικαίωσιν εἰ μὴ ἐφ' ὅσον ἐνήργει διὰ δημοκρατικῶν μεθόδων, ὁμαδικῶν κριτηρίων, κοινωνιστικῶν δεδομένων. Ἀληθῶς κατ' ἀρχὰς φαινομενικῶς ἡ δικτατορία τοῦ 1936 ἐπεμβαίνουσα διὰ τὴν ἱκανοποίησιν ὠρισμένων ταξικῶν αἰτημάτων καὶ γενικωτέρων τινῶν τῶν ἀναγκῶν τῆς ὁλότητος ὑπῆρξεν ἡ πρώτη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦιτον συστηματικὴ προσπάθεια εἰσαγωγῆς εἰς τὴν χώραν τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπεμβάσεως διὰ νομοθετημάτων ἰδίᾳ ρυθμίσεως τῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ ἐργατικοῦ ζητήματος. Σύστημα συλλογικῶν συμβάσεων ἐργασίας, σύστημα γεωργικῶν συνεταιρισμῶν, ρύθμισις τῆς βιομηχανίας, δημόσια ἔργα ἐφαίνοντο διὰ παρεῖχον ἐλευθέρους ὁμαδικούς κανόννας καὶ μεθόδους οἰκονομικῆς εὐημερίας.

Ἀλλὰ καὶ ἡ δικτατορία αὕτῃ μὴ προκύψασα οὔτε ἐκ παρεσκευασμένου ἐδάφους δημοκρατικῆς ἐξελίξεως οὔτε ἐκ θετικῶν προωθήσεων ὠργανωμένων ὁμαδικῶν σχηματισμῶν, οἵτινες πάντοτε ἐχώλαινον παρ' ἡμῖν λόγῳ τοῦ ὀξέως ἀτομικισμοῦ, σπεύδουσα εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν τεραστίων κενῶν ἅτινα ἄφισε ἡ πολιτικὴ καθυστέρησις ἐκ τῶν πολέμων καὶ ἡ οἰκονομικὴ κίνησις ἐκ τῆς χρεώσεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων δὲν ἐπέτυχεν τὴν προσαρμογὴν τῶν μεταρρυθμιστικῶν τῆς προσπαθειῶν πρὸς ὁμαδικούς ἐπαγγελματικούς σχηματισμούς τῶν διαφόρων τάξεων, πρὸς τοὺς θεσμούς τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, πρὸς τοὺς θετικούς κανόννας τοῦ γενικοῦ συμφέροντος τῆς ὁλότητος, πρὸς τὴν ἀνανέωσιν τῶν οἰκονομικῶν μεθόδων καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν κοινωνικῶν συμφερόντων ἔναντι τοῦ ἀτομικιστικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Καταλύσασα, χάριν τοῦ ἐπεμβατισμοῦ τῆς, πᾶσαν πολιτικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ λαοῦ εὐρέθη ἀντιμέτωπος πρὸς τὰς δημοκρατικὰς ἐλευθερίας καὶ ἐνστερνισθεῖσα δῆθεν μαζικὰ αἰτήματα εὐρέθη πλέον ἠναγκασμένη νὰ ζητῇ μόνον θυσίας ἐργασίας ἐκ μέρους τῆς ὁλότητος. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀσυνεπειῶν καθίστατο ἤδη στείρα καὶ ὑποπτος πρὶν ἢ ἡ ἐμπλοκὴ τῆς εἰς τὸν πόλεμον δημιουργήσῃ τὴν πτώσιν τῆς. Ἡ ἀπελευθέρωσις κατέστησε καὶ αὐτὴν ὑπόδικον ὅπως καὶ ὄλην τὴν μετὰ ταῦτα περίοδον τῆς δουλείας.

§ 30.— Ἡ ἀπελευθέρωσις μετὰ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον ἀνέτειλε κατὰ τὸ 1945 εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν λίαν συγκεχυμένη πολιτικῶς καὶ ἰδεολογικῶς. Εἶδομεν πῶς καὶ διατί ἡ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ καθυστέρησις εἶχον ἐμποδίσει πᾶσαν δημοκρατικὴν καὶ ὁμαδικὴν ἐξέλιξιν καὶ διαμόρφωσιν, εἶχον προσκολλήσει διανοίας καὶ καταστάσεις εἰς τοὺς πεπαλαιωμένους τῆς κλασσικῆς δημοκρατίας τύπους τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀτομικισμοῦ. Ἡ διατυμπανιζομένη δημοκρατικὴ ἰσότης τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, ἀναλυομένη

κοινωνιολογικῶς ἀπεδεικνύετο μᾶλλον ἐπιφανειακή και στεῖρα, διότι ὀφειλομένη περισσότερον εἰς τὴν ἐκ τῆς καθυστερήσεως οἰκονομικὴν πτωχείαν και ἰδεολογικὸν ἀτομικισμόν ἐξέθρεψεν εἰς βλάβην τῆς ὀλότητος πάσης φύσεως κομματικᾶς ἀνωμαλίας και κατεβίβασε τὴν βιοπάλην εἰς τὸν πλέον ἄκρατον ἐξοντωτικὸν ἀνταγωνισμόν και παρασιτισμόν.

Ἡ ἀπελευθέρωσις οὔτω οὐδὲν ἰδεολογικὸν και ὁμαδικὸν παρέλθὸν παρελάμβανεν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ διάχυτον δημοκρατικὸν αἴσθημα πρὸς τὴν πατροπαράδοτον ἐκείνην ἰσότητα και ἀπὸ τὰς ὑποτυπώδεις ταξικῆς συνειδήσεως ἐπαγγελματικᾶς ὀργανώσεις. Πολιτειακῶς τὰ παλαιὰ κόμματα ἐπανήλθον και πάλιν εἰς τὸ προσκήνιον, ἐπαναδίδοντα ζωὴν εἰς ἓνα συνταγματικὸν κείμενον οὐδέποτε πράγματι ἐφαρμοσθέν, ἐκφράζον τὴν παλαιὰν τυπικὴν ἀντίληψιν τῆς ἀπεχούσης δημοκρατίας. Ἄλλ' ἡ κοινωνική και οἰκονομική πραγματικότης ἦτο ὄλως διάφορος πλέον ἐν Ἑλλάδι. Ἡ ἔνδεια και ἡ στέρησις ὀλοκλήρου τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ἀπογύμνωσις τῆς ἀστικῆς τάξεως, ἡ πλήρης ἐκπτώχευσις και ἐκπρολεταριασμός τῶν ἐλληνικῶν ἐργατικῶν, ἀγροτικῶν, ἐπαγγελματικῶν, βιοτεχνικῶν και ὑπαλληλικῶν τάξεων, ἀποτελουσῶν και τὴν πλειοψηφίαν τοῦ λαοῦ, ἔθετον τεράστια ὁμαδικά, ταξικά και κοινωνικά αἰτήματα και γενικᾶς ἀνάγκας τῆς ὀλότητος. Ἀφ' ἐτέρου ἡ χάωδης, ὡς ἐλέχθη, ἐπεμβατική νομοθεσία, ἡ περιπτωσιολογικῶς ἐφαρμοζομένη δὲν ἦτο ἱκανὴ νὰ δώσῃ, τοὺς νέους γενικοὺς τύπους, ἀρχὰς και γραμμὰς τῆς περαιτέρω ἀπαιτουμένης ἐξελίξεως. Και πάλιν ὁ ἀτομικιστικὸς πολυκομματισμός και ἡ τοπικὴ συναλλαγή, βοηθούσης και τῆς ἐμφυλίου ρήξεως, κατέστησαν οἱ γνώμονες τῆς ζωῆς, διότι οὐδέποτε εἶχον καταλυθῆ, ἀλλὰ και διότι δὲν ὑπεκατεστάθησαν διὰ νέων σχηματισμῶν ὁμαδικῆς δράσεως.

Οὔτω ἐφθάσαμεν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἀναθεωρήσεως, ἀπασχολήσαν τὴν ἐλληνικὴν προσπάθειαν ἀπὸ τοῦ 1946 μέχρι τοῦ 1949. Προσπάθεια ἀποτυχοῦσα. Και ἡ ἀποτυχία τῆς προσπάθειας τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, ἐξηγουμένη ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἀναθεώρησις κατέστη εἰς τὰς συνειδήσεις περιττή, ἀφοῦ δὲν ἐπρόκειτο παρὰ διὰ ἀναβίωσιν τῶν γνωστῶν κλασσικῶν τύπων, ἀπεκάλυψε πλέον τὰς μεγάλας ἀντιθέσεις ὑφ' ἃς σήμερον τελεῖ τὸ δημόσιον δίκαιον τῆς χώρας: Σύνταγμα αὐστηρῶς κλασσικὸν και ἐπεμβατικὴ νομοθεσία τεραστίως περιορίζουσα πανταχόθεν ἐλευθερίας και δικαιώματα· παράλληλος συνύπαρξις δημοσίας οἰκονομίας και ἰδιωτικῆς οἰκονομίας και ἔλλειψις καθορισμοῦ θετικῶν και σταθερῶν κανόνων σχέσεων αὐτῶν· τεράστια ὁμαδικά και ταξικά ἀνάγκαι και ὑποτυπώδεις μόνον ὁμαδικοὶ και ἐπαγγελματικοὶ σχηματισμοὶ ἄνευ κατευθύνσεων

καὶ καθοδηγήσεων· τεραστία συγκέντρωσις εἰς χεῖρας τοῦ κράτους διαχειρίσεως οἰκονομικῶν μέσων καὶ ἔλλειψις ὠργανωμένων ἐλέγχων καὶ συστηματικῶν ἀπολογιστικῶν στοιχείων περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων· γενικὸν σχέδιον ἀνασυγκροτήσεως τῆς οἰκονομίας καὶ διαρκῶς ἐναλλασσομένη ἐπεμβατικὴ νομοθεσία ἄνευ συναρμογῆς πρὸς τὸ σχέδιον αὐτό· μονοπωλιακαὶ οἰκονομικαὶ διαμορφώσεις παραγωγῆς, ἐμπορίου καὶ πίστεως καὶ ἔλλειψις ὡς πρὸς αὐτὰς οὐσιαστικῆς ρυθμιστηρίου νομοθεσίας.

Εἰς τὸ ἀδιέξοδον τοῦτο εὐρίσκεται σήμερον ἡ κατάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ δημοσίου δικαίου. Τὸ σύνολον κατὰκειται σχεδὸν ἀνοργάνωτον πλήρες ἀμέσων ἀναγκῶν καὶ αἰτημάτων. Τὸ κράτος πρέπει νὰ κατέλθῃ πρὸς αὐτὸ διὰ τῶν καταλλήλων σχηματισμῶν καὶ κανόνων. Τὸ χάσμα ὅμως φαίνεται ἀγεφύρωτον. "Ὅμως τὰ συμπεράσματα ἐκ τῆς γενομένης συγκριτικῆς παρακολουθήσεως τῶν ἀλλοδαπῶν δημοσίων δικαίων περιέχουν καὶ τὰς βάσεις τῆς λύσεως τοῦ προβλήματός μας. Ἐὰν αἱ ξέναι χώραι ἔφθασαν εἰς τὴν διαγραφὴν τῶν γενικῶν κανόνων καὶ κατευθύνσεων τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀποστολῆς τοῦ κράτους καὶ τῆς πολιτικῆς του, ἀναχθεῖσαι εἰς αὐτοὺς ἐκ μακρᾶς ὁμαδικῆς δράσεως καὶ ἀντιστοίχου νομοθετικῆς ρυθμίσεως, ἡμεῖς ἔχοντες νὰ λύσωμεν ἀνάλογα σήμερον προβλήματα καὶ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν παγκόσμιον δημοκρατικὴν ἐξέλιξιν καὶ τὰ ἐπισημονικὰ αὐτῆς δεδομένα δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὰ διδάγματα καὶ τὰ συμπεράσματα ταῦτα τῆς ἐπιστήμης.

Συνεπῶς βάσει τῶν ἐπισημονικῶν αὐτῶν συμπερασμάτων τὸ πρόβλημα τοῦ ἑλληνικοῦ δημοσίου δικαίου μίαν δυνατὴν κατεύθυνσιν δύναται νὰ λάβῃ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐξῆς λύσεων βασικῶς:

α) Θέσπισις διὰ κανόνων ἐπηυξημένης τυπικῆς δυνάμεως τῶν γενικῶν κατευθύνσεων καὶ ὑποχρεώσεων τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἔναντι τῶν ὁμάδων, τῶν τάξεων καὶ τοῦ συνόλου.

β) Θέσπισις ὀργανικῶς τῶν γενικῶν σκοπῶν καὶ κανόνων τοῦ γενικοῦ οἰκονομικοῦ σχεδίου, τῶν μεθόδων τῆς ἐφαρμογῆς του καὶ τῆς ἐκτελέσεώς του καὶ τοῦ ἀναλυτικοῦ ἀπολογισμοῦ πρὸς τὴν λαϊκὴν κυριαρχίαν περὶ τῆς χρησιμοποιοῦσεως πρὸς τοῦτο τῶν κρατικῶν πόρων καὶ τῆς ξένης οἰκονομικῆς βοήθειας. Συντονισμὸς ἰδίᾳ τῆς δράσεως ταύτης πρὸς τὴν δρᾶσιν τῶν ταξικῶν καὶ ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων καὶ ἐκπροσωπήσεων εἴτε διὰ εἰδικοῦ συλλογικοῦ ὄργανου πρὸς τοῦτο εἴτε ἄλλως.

γ) Προώθησις νομοθετικῆς καὶ κανονιστικῆς τῶν ταξικῶν καὶ ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων, κατὰ τρόπον ὥστε καθιστάμεναι ἰκα-

ναί να εκφράζουσι τας ανάγκας και τας κατευθύνσεις των διαφόρων συλλογικών των συμφερόντων να καταστῶσιν επίσης ικαναί να συνεργάζωνται άμέσως μετά των διοικήσεων δια τήν εφαρμογήν των διαφόρων ρυθμίσεων και μέτρων.

δ) Έφαρμογή ειδικώτερον δια τας εργατικάς και εργαζομένας τάξεις όλων των οικονομικών κλάδων των πανταχοῦ ισχυόντων νέων θεσμών τής εργατικής συμμετοχής είς τήν επιχείρησιν και τής λύσεως των ταξικών διαφορών και των διαφορών μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας και του συντονισμού τής επαγγελματικής αὐτῶν συνεργασίας.

ε) Όργάνωσις τής διοικητικής άποκεντρώσεως έν συνδυασμῶ προς τήν ύφισταμένην πραγματικότητα των θεσμών τής τοπικής αυτοδιοικήσεως οὔτως ὥστε ή παρέμβασις να καθορίζεται έπαρκῶς εκ των τοπικών άναγκών και να λειτουργή δια των τοπικών ὁμαδικών σχηματισμών.

στ) Έγκατάλειψις του συστήματος τής διανομής των μέσων, άδειών, χορηγήσεων και συναλλάγματος του κράτους κατά το σύστημα τής άτομικής και άνελέγκτου επιλογής και ρύθμισις τούτου δια συνοπτικής φανεράς διαδικασίας μέσω των ὁμαδικών ὁργανώσεων και των συλλογικών κριτηρίων.

ε) Αύστηρός έλεγχος τής πιστωτικής λειτουργίας και καθοδήγησις αὐτῆς δια ειδικου συλλογικού ὁργάνου έπιστημονικῶς ὡργανωμένου τῆ συμμετοχῆ των ταξικών εκπροσωπήσεων.

η) Άποσυμφόρησις των κρατικών δημοσίων ὑπηρεσιών δια του γενικῶς εφαρμοζομένου συστήματος των άνεξαρτήτων δημοσίων διοικήσεων ή επιχειρήσεων τῆ συνεργασία των ταξικών και των τοπικών εκπροσωπήσεων.

θ) Σταθεροποίησις του φορολογικού συστήματος.

ι) Ρύθμισις δια ὁργανικών νομοθετικών διατάξεων των διαφόρων θεσμών τής έπεμβάσεως έν συναρμογῆ προς το Πρόγραμμα και συμπλήρωσις αὐτῶν δια σταθερών διοικητικών κανονιστικών άποφάσεων.

ια) Ίδιαιτέρα ανάπτυξις τής βιοτεχνικής, συνεταιίριστικής και συνεργατικής οικονομίας.

ιβ) Ειδικός έλεγχος των κερδών των επιχειρήσεων, τής χρησιμοποίησεως αὐτῶν και των μονοπωλιακών καταστάσεων.

ιγ) Συντονισμός και περιορισμός των έλέγχων είς τὰ άπαραίτητα άντικείμενα έν σχέσει προς τήν γενικήν οικονομικήν πολιτικήν.

ιδ) Άναδιοργάνωσις των ὑπηρεσιών μέσω συλλογικών τεχνικών και έπιστημονικών ὁργάνων, κατά τρόπον ὥστε να έξασφαλί-

ζεται ή παρακολούθησις τής εφαρμογής τών θεσμών και ό έλεγχος τών αποτελεσμάτων, εξασφαλιζομένης ούτω και τής συγκεντρώσεως τών αναγκαίων στοιχείων διά τήν μελλοντικήν πρόβλεψιν.

Τά ρυθμιστικά αύτά μέτρα έφ' ών κατά ένα μέσον όρον έστηρίχθη ή γαλλική ανασυγκρότησις διά του Plan Monnet, ή άγγλική αναδιοργάνωσις διά τής Έργατικής κυβερνήσεως, ή δημοκρατική μεταρρύθμισις τών Έν. Πολιτειών, ή αντιμετώπισις τής κρίσεως τής μεταπολεμικής εις πλείστας άλλας δημοκρατίας, θά έπέφερον και παρ' ήμιν τήν αναγκαίαν θεμελιώδη θεραπείαν, τήν γεφύρωσιν του χάσματος του τεραστίου όπερ ύφίσταται παρ' ήμιν μεταξύ καθεστώτος δικαίου και οικονομικής ζωής. Και τότε όπως και πάντοτε θά καθίστατο συνειδητόν ότι δέν είναι ή οικονομική δυστυχία ήτις άχρηστεύει τούς θεσμούς άλλ' ή έλλειψις θεσμών ήτις αύξάνει τήν οικονομικήν δυστυχίαν.

V. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Έκ τής διεθνούς βιβλιογραφίας σημειοϋνται κατωτέρω αί κυριώτεραι νεώταται έργασίαι έν αίς άνευρίσκονται τόσον ή εύρύτερα άνάλυσις τών έν τή παρούση μελέτη θιγομένων θεμάτων όσον και ή σχετική είδικωτέρα βιβλιογραφία.

1. A. Angelopoulos, L'état et la prospérité sociale, 1949.
2. A. Άγγελοπούλου, 'Ο Σοσιαλισμός, 1945.
3. A. Aftalion, Monnaie et économie dirigée, 1948.
4. H. Ardant, Les crises économiques, 1949.
5. R. Arminjon κ. λ. π., Traité de droit comparé I—II, 1950.
6. Ch. Beard, Une interprétation économique de la Constitution des Etats - Unis, 1923.
7. J. Benda, Les épreuves de la démocratie, 1945.
8. M. Debré, Mort de l'état républicain, 1946.
9. Δ. Βεζανή, Θεωρία του Κράτους, 1940.
10. H. Berthélemy et J. Rivero, Cinq ans de réformes administratives, 1933—1938.
11. J. Barthélemy, La crise de le démocratie contemporaine 1931.
12. Phil. Bayard, Comités d'entreprises, 1947.
13. Beveridge, Du travail pour tous, 1945.
14. Ch. Bettelheim, L'économie soviétique, 1950.

15. C h. B e t t e l h e i m, Les problèmes théoriques et pratiques de la planification, 1946.
16. B. I. T., La participation des organisations professionnelles dans la vie économique et sociale, 1948.
17. B. I. T., Rapport du directeur général, 1950.
18. B. I. T., Les problèmes du travail en Grèce, 1947.
19. G. B u r d e a u, Traité de science politique I—III, 1950.
20. G. B u r d e a u, Manuel de droit public. Les libertés, 1948.
21. R. B o i s d é, Techniques de l'organisation professionnelle 1945.
22. C h. C e l i e r, Droit public et vie économique, 1948.
23. E m. C r o s a κ. λ. π., La constitution italienne de 1948, 1950.
24. S t. C r i p p s, Democracy Up - to - Date, 1944.
25. M. D e n d i a s, Le renforcement des pouvoirs, 1932.
26. L. D u g u i t, Traité de droit constitutionnel, I—VI.
27. B. D a m a l a s, La crise du capitalisme et le problème de l'économie dirigée, 1946.
28. M. D e n d i a s, Le problème de la Chambre Haute et la représentation des intérêts, 1929.
29. Π. Δ ε ρ τ ι λ ῆ, Δημοσία οἰκονομία, 1944—1947.
30. M. D u v e r g e r, Manuel de droit constitutionnel et de science politique, 1948.
31. M. D u v e r g e r, Les régimes politiques, 1948.
32. P. D u r a n t, Traité de droit de travail I—II, 1950.
33. Γ. Δ α σ κ α λ ά κ η, Κρατικά σχέδια καὶ ἀτομικὲς ἐλευθερίες, 1949.
34. Γ. Δ α σ κ α λ ά κ η, Ἡ Ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος καὶ τὸ νόημα τοῦ συντακτικοῦ ἔργου, 1950.
35. «Economy Survey», for 1947—1948.
36. Die Freiheit des Bürgers in Schweizerischen Recht (Festgabe zur Hundertjahrfeier des Bundesverfassung), 1948.
37. M. F a i n s o p and L. G o r d o n, Government and the American Economy, 1948.
38. W. F r i e d m a n n, Legal Theory, 1949.
39. W. F r i e d m a n n, The planned State, 1948.
40. J. B r. d e l a G r e s s a y e, Le syndicalisme, l'organisation professionnelle et l'Etat, 1938.
41. G. G u r v i t c h, L'idée du Droit social, 1930.
42. G. G u r v i t c h, Eléments de sociologie juridique, 1945.
43. M. L. G o l s c h a l l, Principles and Functions of the Government, in the U. S., 1948.
44. L. G u m p l o w i c z, Geschichte der Staatstheorie, 1926.
45. J. W. H e d e m a n, Deutsches wirtschaftsrecht, 1939.
46. H e n r y - Γ ε ρ α γ ᾶ, Μέθοδοι Διοικήσεως, 1950.
47. S. H a r r i s, Economic Planning, 1949.
48. Introduction à l'étude du Droit Comparé (Recueil d'études à l'honneur d'Éd. Lambert), I—III, 1938.
49. Industrialisation et technocratie (Recueil sous la direction de G. G u r v i t c h), 1949.
50. J e r u s a l e m, Soziologie des Rechtes, 1918

51. Δ. Καλλιτσουνάκι, 'Εφηρμοσμένη Οικονομία, Α'—Β', 1945—1947.
52. Π. Κανελλοπούλου, 'Η κοινωνία της εποχής μας, 1932.
53. Η. Κυριακοπούλου, Τά σύγχρονα προβλήματα του Συνταγματικού Δικαίου, 1930.
54. J. Keynes, Théorie générale de l'emploi, de l'intérêt et de la monnaie, 1942.
55. Le Droit privé français au milieu du XXe siècle (Etudes offertes à G. Ripert) I—II 1950.
56. H. Laufenburger, L'Intervention de l'Etat en matière économique, 1939.
57. H. Laufenburger, Le commerce, 1920.
58. H. Laufenburger, Finances comparées, 1947 και 1950.
59. Ch. Leger, La Démocratie Industrielle en Suède, 1950.
60. R. Lewinsohn, Trusts et Cartels, 1950.
61. H. Laski, Réflexions sur la révolution de notre temps. 1948.
62. B. Lavergne, Essor et décadence du capitalisme, 1938.
63. J. Labier, J. Rivero κ. λ. π., Le Plan Monnet, 1950.
64. G. Lescure, Etude sociale comparée des régimes de liberté et des régimes autoritaires, 1945.
65. J. Laferrrière, Mauuel de droit Constitutionnel, 1947.
66. G. Lefranc, Le syndicalisme dans le monde, 1949.
67. J. Marchal. Cours d'économie politique, 1950.
68. A. Marchal, L'action ouvrière et la transformation du régime capitaliste, 1943.
69. Menzel, Grundriss der Soziologie, 1938.
70. A. Michelson - M. Masoin κ. λ. π., Le Budget dans le cadre de l'économie nationale dans les differents pays (Travaux de l'Institut International de finances publiques), 1950.
71. Mirkine - Guetzevitch, Les nouvelles tendances du droit Constitutionnel, 1931.
72. R. Mossé, Economie et législation industrielle, 1940.
73. J. de la Morandière et M. Byé, Les nationalisations en France, 1948.
74. Nieperdey, Die Grundrechte und Grundpflichten des R. Verfassung, I—III 1930.
75. Nogaró, Vues sur la réforme constitutionnelle, 1946.
76. O. N. U., Annuaire des droits de l'homme, I—III, 1946—47—48.
77. F. Pergolesi, Diritto Costituzionale, 1949
78. F. Pergolesi, Oriatamenti sociali nelle costituzioni contemporanae, 1948.
79. F. Perroux, Le capitalisme, 1948.
80. G. Papi, Preliminaires à l'étude des plans, 1946.
81. S. Padover, La vie politique des Etats - Unis, 1949.
82. G. Pirou, L'économie dirigée, 1947.
83. P. Planus, Patrons et ouvriers en Suède, 1946.
84. R. Pinto, La crise de l'Etat aux Etats - Unis, 1951.
85. J. Price, Les syndicats brltanniques, 1946.

86. H. P o u t h a s, Démocratie et capitalisme, 1940.
87. G. R i p e r t, Le régime démocratique et le droit civil moderne, 1948.
88. G. R i p e r t, Les aspects juridiques du capitalisme moderne, 1946.
89. G. R i p e r t, Le déclin du droit, 1949.
90. J. R i v e r o - G. V e d e l, Les problèmes économiques et sociaux et la Constitution du 27 Octobre 1946, 1947.
91. W. R o b s o n, Le système du gouvernement britannique, 1947.
92. J. R o m e u f, L'économie planifiée, 1949.
93. P. R e b o u d, Economie politique, I—II, 1948.
94. R e c h t - S t a a t - W i r t s c h a f t (Schriftenseihe für Staatswissenschaftliche Fortbildung), I—II, 1950.
95. B e r. R u s s e l, Histoire des idées, 1950
96. R. S a v a t i e r, Du droit civil au droit public, 1945.
97. S a v a t i e r, Les métamorphoses économiques et sociales du droit civil, 1948.
98. Α. Σ β ώ λ ο υ, Τὰ προβλήματα τῆς κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας, 1935
99. Α. Σ β ώ λ ο υ, Τὸ νέον Σύνταγμα καὶ αἱ βάσεις τοῦ Πολιτεύματος, 1928.
100. Δ. Τ ρ ί μ η, Αἱ διεκδικήσεις τῶν ἐργαζομένων, 1950
101. T r u c h y, Les formes des entreprises, 1930.
102. S. V o i n e a, La socialisation, 1950.
103. V i e r k a n d t, Staat und Gesellschaft, 1929.
104. R. d e V l e e s c h a u w e r, L'organisation professionnelle de l'économie en Belgique, 1950.
105. M. V a l i n e, L'individualisme et le droit, 1949.
106. G. V e d e l, Manuel de droit Constitutionnel, 1949.
107. Ν. Φ ω τ ή λ α, Κοινωνική πολιτική, 1929.
108. J. W e i l l e r, Problèmes d'économie internationale, 1959.
109. P. W a l i n e, Les relations entre patrons et ouvriers dans l'Angleterre d'aujourd'hui, 1948.
110. W. W e g e n e r, Die neuen deutschen verfassungen 1947.
111. Ξ. Ζ ο λ ώ τ α, Δημιουργικός σοσιαλισμός, 1944.
112. Ξ. Ζ ο λ ώ τ α, Το νομισματικόν πρόβλημα καὶ ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία, 1950
113. Δ. Κ. Ψ α ρ ρ ο ῦ, Ἡ Ἀναθεώρησις τοῦ Ἑλβετικοῦ Συντάγματος διὰ τῆς προσθήκης τῶν νέων ἀρθρῶν οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ δικαίου 1950